

OOSTVLAAMSE ZANTEN

algemeen tweemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

XLVIII - 1973 - 4

UITGAVEN VAN DE BOND

Verkrijgbaar op het sekretariaat, Oscar de Gruyterstraat 42, B 9000 Gent en op de bibliotheek : Kraanlei 63, B 9000 Gent.

1. Oostvlaamsche Zanten, nog voorradig tot zolang de voorraad strekt : 15e, 19e jg., 21e tot en met 31e jg., 33e tot en met 47e jg., tegen 200F per jaargang. Losse nummers ook van de jgg. 1-19 zijn nog beschikbaar tegen 55 F per nummer. Jaarboek 1945 (jg. 20) van de Bond der Oostvlaamse Folkloristen : 159 F (leden 106 F). Inhoudstafel op Oostvlaamse Zanten (jg. I -jg. XXV), door F. VAN ES : 55 F (leden 42 F). Idem II (Jg. XXVI - Jg. XXXV), door F. VAN ES : 45 F (leden 35 F).
2. Geïllustreerd Feestnummer (lustrumnr.) Prijs : 30 F (leden 23 F).
3. Survivances du Passé, door A. MARINUS (8 p.). Prijs : 15 F (leden 10 F).
4. Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken, door J. SCHEPERS (10 p.). Prijs : 15 F (leden 10 F).
5. Osschaart door F. VAN ES (overdruk 1945), 28 blz. Prijs 40 F (leden 25 F).
6. 2e Lustrumnummer 1930-1935. Prijs : 40 F (leden 25 F).
7. Dit is die Excellente Kronyke van de Brahmisten, (over het teerlingspel) door Emile ANDELHOF. Prijs : 50 F (leden 38 F).
8. Het ontstaan van de Julius-Caesarfeesten te Velzeck-Ruddershove, door J. en M. JANSSENS-BUYSE. 1940, 10 p., 1 lied. Prijs : 15 F (leden 10 F).
9. Het Curieus en Vermakelijk Namenboek, door Em. ANDELHOF. Prijs : 40 F (leden 25 F).
10. Folklore en Onderwijs, door L. HOSTE. Prijs : 15 F (leden 10 F).
11. August Hendrickx, Vlaams Toneelschrijver herdacht met Bloemlezing uit zijn werken, door Fr. DE COSTER. Prijs : 40 F (leden 25 F).
12. Pastoor Constant Duvilters, Folklorist en folkloristische Figuur, door F. VAN ES. Prijs : 40 F (leden 25 F).
13. De Wetterse Reuzen, door Lic. M. DAEM. Prijs : 30 F (leden 22 F).
14. Sagen uit Noord-Oost-Vlaanderen, door Dr. G. DE MEYER. Prijs : 40 F (leden 25 F).
15. Een Teerlingspel in Gent, door Loc. LIEVEVROUW-COOPMAN. Prijs : 30 F (leden 22 F).
16. Spelen mijner Jeugd, door L. LIEVEVROUW. Prijs : 80 F (leden 60 F).
17. De levende Folklore van het Gewest Balegem, door M. BROECKHOVE. Prijs : 70 F
18. Kantwerkstersclub St.-Katelijne - Kursus Stropkant, 1e. Leerjaar: 165 F.
19. Doods-, Begravenis- en Rouwgebruiken in het Arrondissement Dendermonde, door J. PIETERS. Prijs : 150 F (leden 110 F).
20. Het Volksleven te Wieze. 1900-1950, door J. VAN HAVER. Prijs 150 F (led. 110 F)
21. Het Hospies der Kinderen Alijn of Alynsgodshuis te Gent, door E. LUYKX-FONCKE (met tairijke ill.). Prijs 50 F (leden 35 F).
22. De Rivaliteit tussen Aalst en Dendermonde, door H. VAN HESE. Prijs 150 F
23. De folklore van de Hop in Vlaams-België, vroeger en nu, door Cl. VANHOUCKE, Prijs : 200 F (leden 150 F).
24. Het Sterrelied in het Gebied van Dender en Schelde, door J. DE VUYST. 1968, 175 blz., 189 liederen en 50 mel., (mit einer deutschen Zusammenfassung). Prijs : 250 F (leden 180 F).
25. Ernest Van den Driessche. Schulder van ons Volksleven, door R. VAN DER LINDEN, 1968, 32 blz. (op kunstdrukpapier), avec un résumé en français. 2e druk, Prijs : 75 F (leden 55 F).
26. Catalogus Tentoonstelling 125 jaar Gentse Feesten, juli-augustus 1968, 44 blz. Prijs 50 F (leden 40 F).
27. Kinderzang uit Zwijnaarde, door Dr. L. GELDER. Prijs : 70 F (leden 50 F).
28. Jan de Lichte, door Gerard SIMONS, 32 blz. Prijs : 55 F (leden 41 F)
29. De Vinkensport in Vlaanderen (avec un résumé en français). 1969, 165 blz., 42 ill. 3 tek., door M. BROECKHOVE. (Nr. X van de Uitgaven van het Alfons De Cockfonds). Prijs : 300 F (leden 200 F).
30. Van het cijnskesrecht naar het algemeen meervoudig stemrecht (mit einer deutscher Zusammenfassung) door Albert BRACKE. 1970, 52 blz., 11 ill. (Nr. 31 van de Uitgaven van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen) Prijs : 100 F (leden 80 F).
31. Bibliografie Renaat van der Linden, door R. BERCKMOES, 1971. Prijs 40 F (leden 30 F).
32. Kantwerkstersclub St.-Katelijne - Kursus Stropkant 2e leerjaar : 165 F.
33. Kantwerkstersclub St.-Katelijne - Kursus Cluny 1e Leerjaar : 165 F.

Bij die prijzen is de B.T.W. inbegrepen.

Elk bedrag vooraf storten op postrekening nr. 969.46, Bond Oostvl. Volkskundigen, Gent. Voor het buitenland + 10 F portiekosten.

UITVERKOCHT zijn : Herdenkingsalbum Alf. de Cock - Het Stroodekkersbedrijf door Cl. François - Ludewijk De Vliese Bibliografische studie - De Plattegrondsvormen

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE
 ORGAAN V.D. KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
 van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
 en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redactieleden : Maurits Broeckhove, Lic. Marcel Daem, Dr. René Haeseryn.

Ruil en Recensiedienst : Dr. R. Haeseryn, Bibliotheek, Kraanlei 63, B 9000 Gent.

Alle stortingen op postrekening nr. 969.46, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent.

INHOUD

Prijs : 55 F

- M. VAN WESEMAEL. — Uit het Museum voor Volkskunde te Gent — What's
 in a name of uit de geschiedenis van het Kogelflesje 122
- DRS. W. P. DEZUTTER. — De uitvinding van de sigaret en haar verbruikstoe-
 toename tijdens wereldoorlog I. 136
- M. CAFMEYER. — Over tabakpruimen 142
- M. BROECKHOVE. — De tabakmaatschappij « Al Groeiend Bloeiend » te Laarne 144

ZOEKEN EN ZANTEN

- EX-LIBRIS Isidoor Teirlinck. — Molenstudie. A. Verbeke 143

BOEKBESPREKING

- Germain DE ROUCK, Herman TULLEKEN, Marcel VAN LAUWE, Renaat
 VAN DER LINDEN. — Levende Kunst in Zuid-Oost-Vlaanderen. — P.R. 135

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met steun van v.z.w.
 Noordstarfonds, Gent.

What's in a name of uit de geschiedenis van het Kogelflesje

Taaltuin nr. 1031 (De Gentenaar 31-7-1964) vangt Maarten van Nierop aldus aan: In Beknopt Verslag van 8 juli 1964 onder de titel « Wie vindt wat? » wordt een zinsnede uit het verslagboek van het balbooggilde (sic) « De Ware Vrienden » uit Aalst geciteerd daterend uit 1869 waarin het woord *limonade* voorkomt. Vriend Renaat van der Linden uit Zottegem, die de gegevens voor het stukje verstrekt had, voegde eraan toe dat limonade op het einde van de vorige eeuw te Ronse *gazwater* werd genoemd, en de redactie van Beknopt Verslag knoopte daaraan de vraag vast, of iemand misschien nog andere benamingen voor limonade kende.

Tot daar de Taaltuin. Het gevolg van die informatie was dat meer dan een krantelezer in de pen kroop zodat M.v.N. nog in hetzelfde tuintje kon meedelen dat de namen zwaantje (uitgesproken zwoointse), chaffarke (sefarke, safarke) en sportchampagne min of meer het begrip limonade dekten. Zijn opstel meende hij echter niet kunnen besluiten zonder op zijn beurt met een vraag voor de dag te komen: Welke Gentenaar kan ons er meer van vertellen?

Nog 2 tuintjes wijdde M.v.N. (nr. 1032, D.G. v. 10-8-'64 en nr. 1042, D.G. v. 24-8-'64) aan het onderwerp. In het laatste stukje deelt hij mee dat niet minder dan 24 lezers zijn oproep beantwoord hebben. Van die talrijke inzendingen neemt hij er 3 in ogenschouw: die van Mevr. J. van Staveren-Vervaeck, die van onze vriend G. Hebbelynck en die van ondergetekende. Besluitend stelt de taaltuinier: « Chaffart kan men beschouwen als benaming in een deel van Vlaanderen van wat in algemeen Nederlands kogelflesje genoemd werd, zowel als aanduiding van het flesje zelf als van het flesje met inhoud ».

Het feit dat, voor zover ik had kunnen nagaan, er tot op dat ogenblik praktisch niets zinnigs over het kogelflesje als gebruiksvoorwerp, laat staan over zijn handel en wandel, bekend was, spoorde mij aan met de figuurlijke spade aan het spitten te gaan om, bijaldien het opgedolvene de moeite loonde tentoongesteld te worden, die tentoonstelling te reserveren voor Oostvlaamse Zanten.

Het resultaat van mijn navragen en nasporen heb ik a° 1964 een eerste keer op papier gezet, maar door het ontbreken van geschikt illustratiemateriaal heb ik mijn pennevrucht in een van mijn laden opgeborgen.

Toen nu een paar weken geleden de konservator van ons Gents Museum voor Volkskunde, Dr. R. Haeseryn, mij meldde dat hij van de in het museum bewaarde flesjes 4 fijne foto's had laten maken, en ze mij meteen liet toekomen, leek mij het ogenblik aangebroken om mijn stuk terug op te diepen en persklaar te maken.

De in het Moederland verblijvende Brit in het algemeen en de waar ook in het wijde Imperium residerende landgenoot in het bijzonder zijn steeds als geen anderen verlekkerd geweest op borrelende limonades, bruisende sodawaters en schuimende biersoorten.

Het zal dan ook geen toeval geweest zijn dat het precies de Engelse industriëlen waren, die alles in het werk stelden om aldoor betere middelen uit te denken om hun weerbarstige dranken zo goed mogelijk te bergen en zo veilig mogelijk de baan op te sturen. Want waarlijk lastige goedjes waren die opstandige « drinks » alleszins : de belletjes gas waarmee ze tot barstens toe volgepropt waren, hadden de gewoonte zo bandeloos te keer te gaan dat zelfs steviggebouwde vaten en flessen er niet zelden moesten aan geloven, de in de lucht geslingerde kurken en andere stopsels ongemoeid latend.

Geen glasfabrikant die er niet van droomde de eerste te zijn om een fles te konstrueren die bij machte zou zijn al dat wilde, rebellerende nat in toom te houden.

Vanaf 1852 werd het Handelsministerie letterlijk overstroomd met octrooi-aanvragen waarvan het voorwerp ofwel nieuw uitgevonden ofwel verbeterde modellen van flesjes was. Als een der eersten in de rij der uitvinders kwam A. E. Loradoux Bellford met een flesje voor de dag dat hij beproefde af te sluiten door middel van een bolvormige of cilindervormige houten, glazen of metalen « stopper ». Schitterend was Bellfords idee ontegensprekelijk; heel wat minder schitterend bleek de uitvoering ervan, want beide werden met de laagste dienst begraven.

Op staande voet namen anderen het idee over (Charles C. Grover nog hetzelfde jaar 1852) met het te verwachten gevolg dat nog meer nieuwe octrooien de reeds verleende kwamen vergezellen. Of het buitenland zich onbetuigd liet? Een Amerikaan vond zelfs een flesje uit dat slechts een enkele maal kon worden gevuld : een doodgeboren geval dat pas in onze tijd van weggooi-verpakking leefbaar zou zijn geweest.

Frankrijk dat ook zijn duit in het zakje wenste te doen, verleende bij monde van het « Ministère de l'Industrie » aan « Mr. Slaon (John. G.) constructeur-mécanicien à Paris » een « Brevet d'invention de quinze ans pour des perfectionnements apportés au bouchage des carafes, carafons, bouteilles et autres vases », dat hij aldus inleidt : « Mon invention a pour objet un système nouveau de bouchage consistant dans l'emploi d'une *sphère ou d'une soupape* (onderstreping van ons) qui repose... »⁽¹⁾

Te oordelen naar de schetsen die de tekst illustreren zal de uitvindende Parijzenaar met de Engelse naam niet veel meer dan een eendagsvlieg geweest zijn.

Hoe dan ook dienen we de komst van *Hiram Codd* af te wachten om het gedroomde flesje enige vorm te zien krijgen.

Reeds heel vroeg, alleszins vóór 1870, onderhield Codd heel nauwe contacten met een keur van flessenfabrikanten, met Wm. Barnard and Co, Ltd., met *Ben Rylands of Barnsley*, met Barnett and Forster.

1870, 1871, 1872, 1874, 1877, 1880, 1882, 1884, 1886. Er ging geen jaar voorbij

(1) Meegeedeeld door het Institut national de la Propriété Industrielle à Paris.

zonder dat *Hiram* aan zijn « flesje » een vormverandering, meestal een verbeterende, aanbracht.⁽²⁾ In feite zal het niet vóór 1880 geweest zijn dat « the Codd bottle » — want vanaf dat ogenblik zal het kogelflesje eens en voor goed aldus genoemd worden — zijn definitief silhouet gekregen hebben. In ieder geval was het vanaf die tijd dat de zoëven genoemde fabrikanten, en met hen nog vele andere, de « Codd bottle » naar alle hoeken van het eiland en na een poos, zee en oceaan trotserend, naar alle landen van het vasteland en van de gekoloniseerde gewesten stuurden.

Wel is het zo dat Duitsland, Nederland en België zich, de een al wat vroeger dan de ander, ook aan het blazen van de Engelse nieuwigheid gingen zetten. In ons land was het omstreeks 1897 dat de S.A. des Verreries de Jumet, beter bekend als « Verrerie Sadin » hun eerste « bouteilles à bille, à limonades et à eaux gazeuses » op de markt brachten : 32 à 34 F de 100 stuks.⁽³⁾ Toch waren en bleven het de van over Het Kanaal herkomstige flesjes die ten onzent en ook elders door de limonade- en waterfabrikanten bij voorkeur gebruikt werden.

Welke waren nu de karakteristieken van de « Codd bottle »?

- 1) *Materiaal* : gewoon lichtgroen glas, bekend als « demi-blanc » of « halfwit » voor water of limonade; bruin of donkergroen glas voor bier.
- 2) *Fabriekage* : aanvankelijk 100% handwerk = met de pijp geblazen. Zelfs na de invoering (1894) van de Owens-machine (longen-lucht vervangen door samengeperste lucht)⁽⁴⁾ bleef nog een groot gedeelte van het werk handwerk : aanbrengen van de hals en plaatsing van de kogel.
- 3) *Functie* : met het oog op de hoge druk die het flesje bij het vullen te dragen had, diende dit zwaar uitgevoerd te zijn; met andere woorden diende de wand extra-dik te worden geblazen. Niettegenstaande deze voorzorg gebeurden niet zelden bij het vullen min of meer ernstige ongevallen.⁽⁵⁾ Twee rails in het bovenste deel van de buik aangebracht moeten voorkomen dat de kogel in de fles terecht komt; twee nepen in de hals aangebracht zijn bedacht om bij het uitgieten van de vloeistof te beletten dat de kogel ongewenst de fles komt afsluiten; de glazen kogel (knikker = marmel = marbol = « marrebol ») sluit direkt na de vulling het flesje af; een gummiring bovenaan in de hals geplaatst maakt die sluiting mogelijk.⁽⁶⁾

Gedurende grosso modo een halve eeuw verlieten miljoenen kogelflesjes de verschillende glasfabrieken van Engeland en van het Europese vasteland.

Het grootste aantal van die glazen dingen keerden na verloop van tijd — het is te zeggen tot de dag dat praktischer en handiger verpakkingen ze vervangen hadden — als « glasgruis » of « grésil » naar de smeltkroes terug.

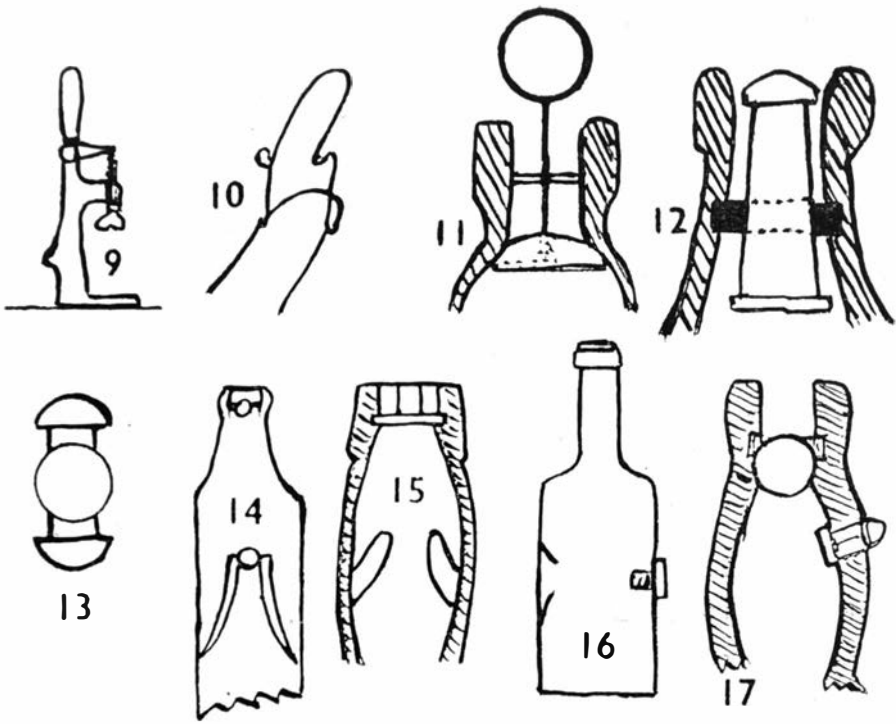
(2) Het volstaat afb. 1 & 2 met enige aandacht te bekijken om zich een idee te vormen van de bijna spectaculaire evolutie die het glazen ding doorgemaakt heeft.

(3) Mee gedeeld door de Heer R. Chambon, Konservator van het Musée du Verre, Luik, die ik oprecht dank voor de talrijke vooral technische informatie, waarmee hij mij spontaan verraste.

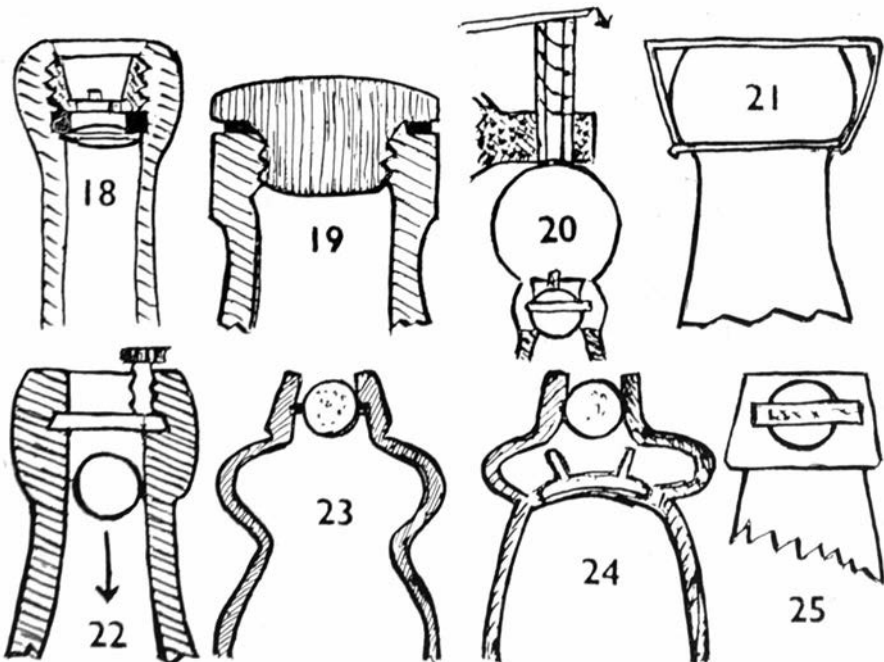
(4) Een welsprekende afbeelding vindt men in *Minerale Wateren*, door Dr. W.G.N. Van der Sleen, in *De Schatten der Aarde*, Amsterdam, 1929, 2de deel, blz. 83.

(5) Mee gedeeld door de Heer M. Dijkstra, Beheerder van de N.V. Glashandel Dijkstra-Vereenigde, Amsterdam, waarvoor mijn beste dank.

(6) Mee gedeeld door de Heer K. Wasch, Konservator van de Stichting Nationaal Glasmuseum, Leerdam, waarvoor mijn beste dank, ook voor de geschonken foto's en fotokopieën.

Afb. 1. — Voorlopers van het Codd-flesje. Uit: Geo. B. Beattie, *The Genius of Hiram Codd*, in *Bottling*, April 1958, blz. 53.

Afb. 2. — Nog voorlopers van het Codd-flesje. Uit: Beattie, a.w., blz. 56

Als ze niet tot het laatste exemplaar die kant uitgegaan zijn, was zulks in de eerste plaats te danken aan de straatjeugd die tuk op de knickers menig flesje roemloos deed sneuvelen. De rakkers wisten drommels goed dat dat spelletje niet alleen streng verboden was maar bovendien uiterst gevaarlijk. En voor zichzelf èn voor de weggebruiker, het paard niet in het minst. Ze gingen dan ook meestal heel methodisch te werk : aangezien niet de buik van het flesje maar zijn hals diende « geopend » te worden kwam het erop aan vooral geen half werk te verrichten. Daarom werd het in een vod gewikkeld « slachtoffer » met een ferme zwaai de hoogte in geslingerd derwijze dat het met geweld tegen de straatstenen aan diggelen kwam neerploffen. Veiligheidshalve — men kon nooit weten! — zorgden de snaken ervoor dat een gebogen arm, een schild gelijk, het gezicht buiten schot hield. Natuurlijk haastte men zich de knikker uit de vod op te vissen. De scherven verhuisden naar de vuilnisbak.

In feite was dat spelletje verre van een goedkope aangelegenheid : een gaaf flesje van plusminus 0,35 F opofferen voor een bolletje glas van een cent of wellicht van een « triepke »! Want zoveel meer dan een paar gemene aarden marbels was zo'n fleskogeltje beslist niet waard. De heer J. G. v. d. B. uit Assen (Drente) herinnert zich goed dat « in zijn tijd » de jongens een kleine ruilhandel dreven met al die soorten van knickers. Voor één flesjesknikker kon je wel tien aarden knickers krijgen, maar om in het bezit te komen van een « echte » glazen knikker, je weet wel van die mooie, ietwat grotere exemplaren waarin diverse kleuren zaten met binnenin van die spiraalvormige netjes, was het wat anders.

Wie op een veel goedkopere manier aan flesjesknickers geraakten, waren de jongens — en meisjes, waarom niet? — voorwie de glashopen van de glasblazerijen onuitputtelijke mijnen van « grondstoffen » betekenden. « Je me rappelle l'époque où tout jeune et habitant près de la Verrerie de Momignies (Hainaut), il m'arrivait de trouver encore dans le groisil que cet établissement achetait pour mélanger à sa composition, des goulots de bouteilles du type qui nous occupe, que je m'empressais de casser pour en extraire la bille. Je dois dire n'avoir jamais fait une très ample moisson de ces éléments. Par contre mes frères, nés en 1911 et 1915 avaient récolté des centaines de ces billes et cela sans doute à partir de 1917-1918. »⁽⁷⁾

Zodat, zal men wellicht gaan denken, tot zelfs het laatste flesje de weg van de destructie opgegaan is.

Zover is het inderdaad met die liquidatie niet gekomen maar het heeft warem-pel maar weinig gescheeld of de geschiedenis van ons glazen ding was dat roem-loze eind beschoren geweest.

Door een niet geringe nieuwsgierigheid gedreven zijn we dan ook op een goede dag op stap gegaan, deels in letterlijke, deels in figuurlijke zin, om de aan de dans ontsprongen enkelingen op het spoor trachten te komen. Gelukkig mochten we met voldoening — lees met een zekere opluchting — ervaren dat de eens zo populaire kogelflesjes niet in alle volkskundige musea vruchteloos te zoeken zijn.

Behalve in het Gentse Museum voor Volkskunde (hierover verder meer) was

(7) Uit een schrijven van de Heer R. Chambon.

het ons gegund nog enkele gaaf gebleven flesjes te ontdekken te Deurne (Het Sterckshof), te Mechelen (Hof van Busleyden), te Nevele (Museum Rietgaverstede), te Luik (Musée du Verre en Musée de la Vie wallone), te Heist-op-den-Berg (Heemmuseum), te Genk (Openluchtmuseum Domein Bokrijk), te Amsterdam (N. V. Glashandel Dijkstra), te Arnhem (Het Nederlands Openluchtmuseum), te Leerdam (Stichting Nationaal Glasmuseum).

Het spreekt van zelf dat heel waarschijnlijk meer steden of gemeenten in binnen- en buitenland een plaats op mijn lijstje verdienen, doch even zeker is het dat er meer zijn die nihil te bieden hebben: het nochtans zo schatrijkæ Parijse Conservatoire des Arts et des Métiers moet met lege handen te voorschijn treden.

Een heel wat moeilijker zaak is het uit te vinden in welke privéverzamelingen u kogelflesjes kunt tegenkomen. Wat onze stad betreft kan ik u alvast drie verzamelaars aanwijzen die er wel bewaren: de bondsleden F.v.B., M.v.D. en M.v.L.

Deze laatste steekt het onder stoelen of banken dat hij danig hovaardig is op zijn unieke kollektie flesjes (gegarandeerd 16 verschillende modellen).

Wie al niet minder trots is op de zijne is onze vriend Dr. J. Weyns. Luister wat hij dienaangaande weet te vertellen: « Ge hebt een zeer eigenaardig onderwerp aangepakt — zeer bekend uit onze jongentijd, Op de verdwijning ervan (van de flesjes) is in gesprekken al meer dan eens gezinspeeld. Op de gedachte een studie erover te maken zou ik niet gekomen zijn. Ten onrechte. » (...) « Dat was in de jaren twintig. Hebben die flesjes nog na 1930 gediend? Ik beproefde de handelaar in kwestie op te bellen te Heist maar kreeg geen antwoord. Zal trachten een paar flesjes voor het Museum te Heist te bekomen en voor Bokrijk. »

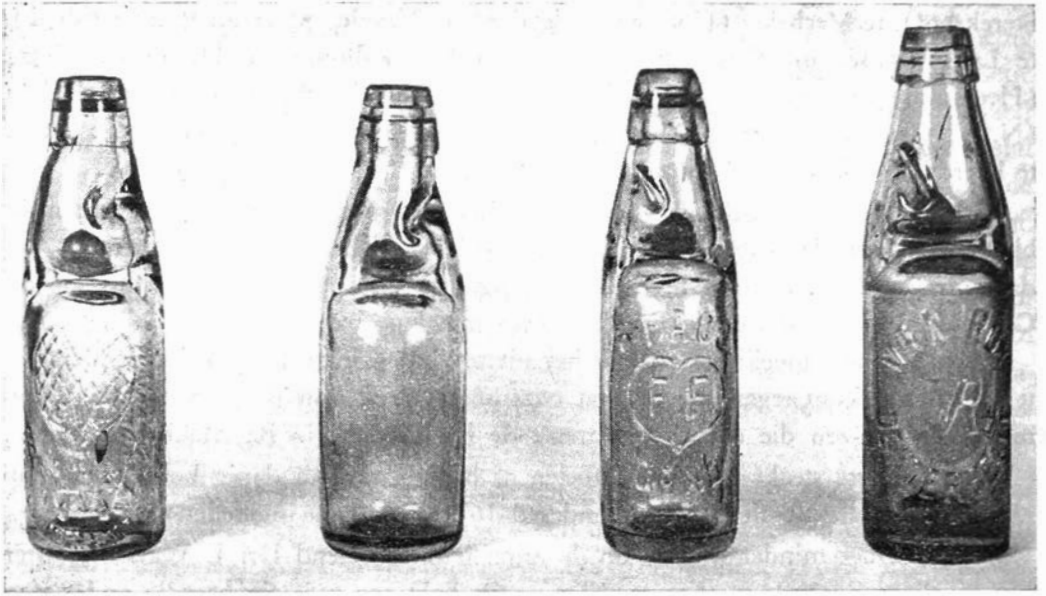
Dr. Weyns die er de man niet naar is het bij woorden te laten liep zich de voeten van het lijf om al ware het maar twee armzalige flesjes te bemachtigen. Of hij zijn doel bereikte?

« Te Heist-op-den Berg werden de flesjes vanaf omstreeks 1900 gebruikt door Petrus Goyvaerts gezegd « Peer van Kraan ». Zijn twee zonen, Emiel en Jan hebben de zaak voortgezet. « Van Jan wordt vernomen dat hij voor het laatst flesjes « vulde » op 27-3-1951. Aan de herbergiers leverde hij die op 28-3-1951. Kort daarop deed hij zijn voorraad flesjes van de hand ». « Op mijn aandringen wist Jan nog 6 achterblijvertjes uit de hoek te halen. » (...) « Op deze wijze heeft u mijn aandacht op een nieuw soort voorwerp gevestigd en twee musea een dienst bewezen. »

Zei ik het al niet dat Dr. Weyns een man van de daad is? Dus geen half werk verrichtte? In een volgend bericht laat hij mij weten dat hij 4 flesjes voorbestemd heeft voor Heist en 2 voor Bokrijk, waar hij ze een plaats zal geven in de herberg in het « pintenrek ». Bereidwillig als hij steeds is bezorgt hij mij meteen niet alleen een precieze beschrijving van het half dozijn flesjes, maar illustreert hij zijn mededeling met rake schetsjes van op de voorwerpen voorkomende teksten en merken.⁽⁸⁾

Doch laten we vooraleer we de fysionomie van het kogelflesje wat grondiger gaan beschouwen een woord zeggen over de 8 eksemplaren die een plaatsje hebben gekregen in de herberg van ons Gentse Museum voor Volkskunde

(8) Nogmaals van harte bedankt voor uw zeer gewaardeerde mededelingen. Aan uw deur wordt nimmer vruchteloos aangeklopt.

Afb. 3. — Vooraanzicht van 4 «saffarflesjes» van het Museum voor Volkskunde Gent; hoogte 19,5 à 20 cm; diam. onder 6 à 6,5 cm.
 v.l.n.r.: VG Ballon CVT — VG 26-785 — VG 26-787 F. Facq, Gent — VG Van Roy VR Denderbelle.

Copyright Seminarie v. Volkskunde
 RUGent

Afb. 4. — vooraanzicht van 4 «saffarflesjes» van het Museum voor Volkskunde te Gent; hoogte 19,5 à 20 cm; diam. onder 6 à 6,5 cm
 v.l.n.r.: VG 26-786 J. Demey, Gent — VG De Crucq Bruxelles — VG Gust De Vuyst, Ledeberg — VG 26-788 J. Deney, Gent.

Copyright Seminarie v. Volkskunde
 RUGent

Zoals reeds gezegd werd een ervan (afb. 3 nr. 4) aan het museum geschonken door de heer R. Pieters uit Wieze. Waarvandaan de overige exemplaren gekomen zijn is mij en ook aan de huidige konservator Dr. R. Haeseryn niet bekend. In elk geval heeft hij ervoor gezorgd dat van die waardevolle gebruiksvoorwerpen een viertal degelijke foto's gemaakt werden. In de regels die volgen zullen ze — de foto's en de gefotografeerde zaken — ter sprake gebracht worden.

Maken we dus wat nauwer kennis met wat we met voorbedachten rade *kogelflesje* genoemd hebben. Ik bedoel met wat het flesje zelf qua informatie betreffende zijn eigen identiteit (in zijn wanden in reliëf geblazen of erop aangebracht als zandgravure) weet mee te delen. Die informatie kan bestaan uit teksten, uit getallen of uit merken. Haasten we ons erop te wijzen dat die verschillende mededelingen van viererlei aard kunnen zijn. Ofwel beogen deze mededelingen de fabrikant van het flesje of de importeur ervan, ofwel de fabrikant van het drankje, of nog de verkoper ervan. Heel gemakkelijk valt het niet steeds die vier dramatis personae uit elkaar te houden.

Dat de *flesjesfabrikanten* in figuurlijke zowel als in letterlijke zin hun stempel op hun produkten hebben gedrukt, ligt voor de hand; doch dat die produkten grotendeels van Engelse makelij blijken te zijn, dus ingevoerd werden, zal wel door menigeen met een zekere verrassing vernomen worden.

Als oudste in de rij is ontegensprekelijk het flesje dat gemerkt is als *Codd's patent / 4* (Mus. St. 7). Even interessant zijn de volgende merken

- *Patent Save groovers / 4 / Sole makers / Dan Rylands Ld Barnsley* (V. D. 4);
- *Cannington Shaw & Co Ld / Makers St Helens Eng. 32(8)2* (Mus. Luik);
- *Kilner Bro' Ltd Makers London 11678* (Mus. Gent 5 en 8);
- *A. Alexander & Co Makers Blaydon & London* (V. L. 1);
- *Made in England / Rylands Barnley* (Vie wall. 5);
- *This bottle is the property of B. W. Berman / Trade Mark* (tussen beide woorden een grote B; binnenin de bovenste lus een kleine B; in de onderste lus een kleine W; in de bodem hetzelfde merkteken B.W.B.) (Leerd. 1);
- *Jeekel & Co / Leerdam*⁽⁹⁾ (Leerd. 2).

In veel gevallen vergenoegde de fabrikant zich met in de bodem van de fles een (klanten)nummer aan te brengen: 3157 (Mus. St. 3); 3176 (Mus. St. 1); 3452 (V. D. 2); 3475 (C. L. Hamme); 3055 (Mus. Gent 7); 3405 (Bokr. 1 en 2); 10978 (J. M. Leuven); 12423 (Mus. Luik).

Een enkele keer zijn het niet thuis te brengen initialen die de bodem versieren: G.T.V.B. (Vie wall. 1); E. B. (Mus. Heist 1, 2 en 3); G.S. & Co Ld (V. L. 2).

Slechts heel uitzonderlijk hebben de *importeurs* het nodig (en nuttig) geoordeeld hun stempel op het flesje te drukken. Wie dit wel deden waren o.a. a/ de N.V. Glashandel Dijkstra — Vereenigde te Amsterdam. Deze zaak voerde op een niet aangeduide datum (alleszins vóór Wereldoorlog I) uit Duitsland flesjes

---

(9) Deze glasfabriek' werd middelerwijl ingelijfd bij de N.V. Vereenigde Glasfabrieken te Schiedam.

in, nl. uit Brackwede in Westfalen, een « Zweigfabrik » van de A. G. Gerresheimer Glasshüttenwerke te Düsseldorf, een fabriek waarvan de produkten op dat ogenblik qua kwaliteit befaamd waren. Het in de bodem van de flesjes aangebracht handelsmerk stelde een anker voor, geplaatst tussen de woorden Trade en Mark.

b/ de Verreries Cam-Fromont Erlin te Lodelinsart, die hun koopwaar in Engeland gingen halen, nl. bij de ons reeds goed bekende Rylands, Barnsley (Vie wall. 5).

Wie — natuurlijk om publicitaire beweegredenen — ruimschoots gebruik maakten van 's flesjes glazen mantel, waren beslist de *limonade- en/of waterfabrikanten*, ten slotte de grote belanghebbenden van heel die flesjesaffaire.

Laten we, wat Gent betreft, maar alvast kennis maken met de volgende fabrikanten, die in menig geval apothekers waren. We vestigen vooral de aandacht op de verschillende op de flesjes aangebrachte merken, want die zijn van het grootste belang :

A. Prils-Penson (maansikkkel) Gand / Mercatorstr. 3 / ± 1911 (V.L. 5)

F. Fack (hart waarbinnen de letters F F) Gand / Terplatenkaai 4 / ± 1911 (Mus. Gent 3)

J. Denev rue Saint Joseph 29 Gand / ± 1907 (Mus. Gent 5 & 8)

Oscar Cocquyt (zwaan tussen de woorden Marque en déposée) Gand. Deze flesch blijft overal mijn eigendom / Kasteellaan 277 / ± 1911 tot ± 1914 (V.L. 16)

Vve Parys Gand Fabrique d'eaux gazeuses / Slachthuislaan 12 / ± 1906 tot ± 1913 (Mus. St. 5)

Wwe Lyneel (duif) Rabot Gent. Deze flesch blijft overal mijn eigendom / ± 1911 (Mus. St. 4)

Lyneel (haan) / (V.L. 6)

De Hoop (anker) Gent / (V.L. 8)

V. Van Beveren (windmolen) Gand / (V.L. 11)

Georges Van Heirzele (St.-Joris te paard) Gent / (V.L. 12)

F. Franchimont (hert) Gent / Puinstr. 24 / ± 1907 / apoteker / (V.L. 7)

Onder de andere dan Gentse fabrikanten noemen we :

De Crucq (cirkel waarbinnen een beker met 2 zich kronkelende slangen die de kop boven de opening van de beker houden. Boven de beker het woord Marque, eronder het woord Déposée. Bruxelles / apoteker (Mus. Gent 6)

Petrus Goyvaerts (zwaan) Heyst-op-den Berg / (Mus. Bokrijk)

Usines Ach. De Cock & Cie. Ostende / apoteker⁽¹⁰⁾ (Mus. Gent 7)

J. Clement Claes (zwaan) Boom / (Mus. St. 8)

Ivo Rogge (klomp = « kloef ») Evergem / (V.L. 13)

Vermeeren-De Mulder (paardekop) Mt St. Amand / (V.L. 4)

August Moens (leeuw) Oost-Eekloo / (V.D. 2)

Van Roy Denderbelle / (Mus. Gent 4)

(luchtballon met anker en 2 zakken ballast. Van de 3 luchtvaarders zwaait er een met een vlag en een ander met een hoge zijden. Op de ballon de letters

(10) Achille De Cock had zijn apoteek "fabrique d'eau minérales et gazeuses", aan de Witte Nonnestraat te Oostende. Hij was bedrijvig van ±1895 tot ±1914. Vooral bekend waren zijn « Siphons De Cock ».

C.V.T. Onderaan : *Marque commerciale déposée. Op de bodem het woord Ballon. Loodrecht : Cette bouteille reste partout ma propriété* / (Mus. Gent 1) (*luchtschip met de letters V.D.S. / (V.L. 10)*)

Tjoa Tjai Toan Palembang (havenstad op Sumatra / bierfles / (Leerdam 2)
2 Indonische lettertekens Hock Ching Tandjong - Balei (eilandje ten Z. van Singapore / (Leerdam 3)

Van slechts een enkel flesje kan met zekerheid worden vastgesteld dat het het merk draagt van een limonadeverkoper :

Gust De Vuyst (stierskop) Ledeberg (als fabrikant treedt op : Usines Ach. De Cock & Cie. Ostende) / (Mus. Gent 7).

Een enkel woord nog over de verschillende « *marques déposées* », handelsmerken die zoals we hebben kunnen constateren hoofdzakelijk door de waterfabrikanten gebruikt werden. Eenmaal ontmoeten we een maansikkel, een hart, een anker (duidelijke zinspeling op de familienaam De Hoop), een molen, Sint-Joris, een beker met slangen (een symbool van de artseneij- en geneeskunde) een klomp of « kloef », een luchtballon, een luchtschip. Ontleend aan de fauna : een duif, een haan, een hert (ander symbool van de artseneij- en geneeskunde met als oogmerk een veronderstelde lange levensduur), een leeuw, een paardekop, een stierskop. Een enkel merk schijnt men met een bijzondere voorliefde in de flesjes geprent te hebben : een zwaan, die ons liefst uit drie hoeken behaagziek en statig komt toegezwommen (geef me nog maar een zwaantje !).

Noteren we terloops dat het niet alleen de de flesjes-« makers » zijn die op hun produkten een formeel eigendomsrecht aanbrengen — sommige waterfabrikanten doen het eveneens — : de eersten (vanzelfsprekend) in het Engels, de anderen in het Nederlands of het Frans.

Inmiddels hebben we de titel van ons verhaal lelijk uit het oog verloren : what's in a name !

We wezen er reeds op dat Nederland zijn eerste flesjes over de Rijn ging halen. Heeft dat land tegelijkertijd met het importartikel ook de naam ervan ingevoerd ? Heel waarschijnlijk, want de Duitsers hadden van meet af aan het maar weinig zeggend « *Codd's bottle* » een m.i. veel betekenisvoller naam gegeven nl. die van *Kugelflasche*. Wanneer die naamgeving precies gebeurd is en op welk ogenblik de Hollander van die Kugelflasche een kogelfles gemaakt heeft mogen open vragen genoemd worden.

Hoe dan ook heeft die geboorte vóór 1884 plaats gehad aangezien het woord voorkomt in de uitgave van dat jaar van het Nederl. Frans woordenboek *Kramers-Bonte*; in de editie van 1862 is het nog niet opgenomen. Heel vroeg schijnt het zijn intrede in de literatuur niet gedaan te hebben want we dienen een hele poos te wachten (tot 1902) eer we het in een letterkundig werk aantreffen : « *Berta droeg in 'r tasch... twee kogelflesjes citroenlimonade* » (Samuel Falkland (H. Heyermans), *Schetsen*, deel 6, blz. 181).⁽¹¹⁾

---

(11) Meegedeeld door Dr. C. Kruyskamp, redakteur van het W.N.T. waarvoor mijn beste dank.

Ten onzent heeft het woordje maar weinig of geen kans gekregen « ingeburgerd » te worden alhoewel we het omtrent de eeuwwisseling zien opduiken in een advertentie geplaatst in de Dubbele Wegwijzer der Stad Gent (1901), doch hierover verder meer.

Met welke naam duidde men het dan wel aan? Vrijwel overal vergenoegde men zich het een limonadeflesje te noemen, alhoewel u hier of daar van een « ankertje » of een « balloentse » (Gents) zult horen spreken. Doch op meer dan een plaats ging de keuze naar « zwaantje », « zwaontse » (Gents). Dit hoeft ons geenszins te verwonderen: hebben we niet vastgesteld dat die witte zwemvogel meer dan welk ander dier of voorwerp als « *marque déposée* » uitgekozen was?

Doch hoeveel zwaantjes (flesjes) ook geledigd werden en zwaantjes (drankjes) gedronken, op een gegeven moment kregen onze trotse vogels een geduchte konkurrent: het *chaffarke*.

Over het *chaffarke* (in wat platter Gents « *saffarke* ») is niet overal en niet altijd naar waarheid gesproken en geschreven. Een enkele keer werd er zelfs klinkklare onzin over uitgebraamd.

Edouard Chaffart werd geboren te Oostende op 21-8-1823. Wanneer hij met de Oostendse Henriette Josephine Block trouwde is mij niet bekend. Wel schijnt hij verbonden te zijn geweest aan het Belgisch Loodswezen alhoewel hij te Vlissingen woonachtig was. In die stad werden hem drie kinderen geboren:

Mathilde Charlotte in 1855

Pieter Paulus op 20-6-1864

Celestine Charlotte in 1867.

Edouard overleed op 27-4-1880. Nauwelijks een jaar daarop, nl. op 17-7-1881, verhuisden weduwe en kinderen naar Gent waar zij aan de Kasteellaan 90 kwamen wonen. Hoe het viertal in zijn levensonderhoud voorzag wordt niet verteld. Wel weten we dat moeder Chaffart een staatspensioen genoot.

Hoe dan ook, op 30-3-1883 trok het gezin naar Ledeberg, Nieuwe straat 17, om er op naam van *Wwe Chaffart* een zaak te beginnen, een « Fabriek van Metaalvrije Minerale Wateren en andere Mousseerende dranken ».

Op dat ogenblik telde Gent 5 gelijkaardige fabrieken:

Ceuterick A. Veldstraat 61

Donny E. St.-Pietersnieuwstraat 95

Vandenhende P. Spiegelstraat 19

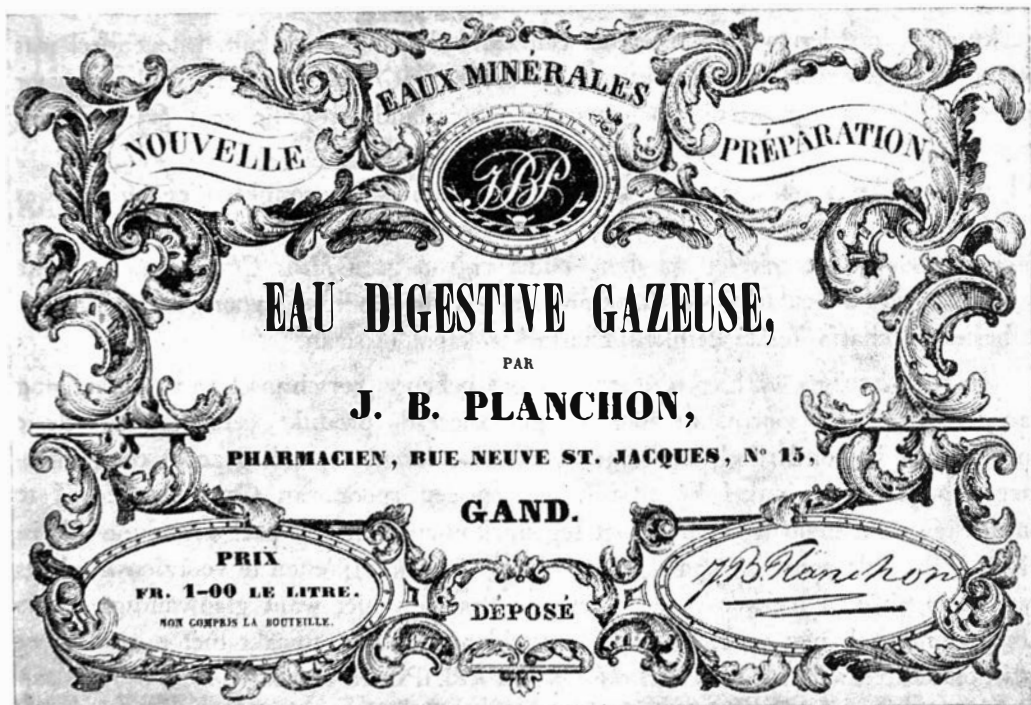
Van Roy J. Antwerpsche Steenweg 81

Van Meenen E. St.-Jacobsnieuwstraat 15.

Mag ik er terloops aan herinneren dat we met laatstgenoemd bedrijf terecht komen bij de oorsprong van de waterhandel en -industrie te Gent. Zoals reeds gezegd zoeken we bij voorkeur die nijverheid in het laboratorium van een of andere nijvere apotheker. Wat onze stad betreft was het Planchon die in 1828 nog aan de Koestraat woonde doch wiens apoteek en « *fabrique d'eaux minérales* » we weldra gevestigd zien aan de St.-Jacobsnieuwstraat 13. Was deze Planchon de enige om de waters te fabriceren, een viertal winkels zorgden voor de distributie ervan:

De Brauwere Catalognestraat 4
De Lille Veldstraat 15
Salzgeber Te putte 10 (Gouden Leeuwplein)
Van Meurs Deffine Koestraat 14.

We hebben de indruk dat onze Planchon iemand met handelsgeest moet geweest zijn, want hij is de enige van wie we een adreskaart (reklamekaart) konden weervinden (zie afb. 5). Dank zij die kaart die dagtekent van $\pm$ 1850 is ons de prijs van 1 liter van zijn mineraal water (1 F) bekend, iets dat we niet bepaald een goedkoop goedje kunnen heten.

afb. 5 : adreskaart van J.P. Planchon. Gent

Planchon wordt $\pm$ 1855 door L. Begein opgevolgd; op zijn beurt ruimt deze in 1877 de plaats voor E. Van Meenen die in 1906 nog bedrijvig is doch niet meer in de hoedanigheid van fabrikant.

Op 12-2-1884 verliet Mathilde Charlotte Chaffart het ouderlijk huis om naar Brussel te gaan. Moeder Chaffart voorlopig terzijde gestaan door *Pieter Pauwel* en diens zuster Celestine, wist haar fabriek tot een bloeiende zaak op te voeren, een zaak die weldra zo'n populariteit zou verwerven dat haar 5 concurrenten zich letterlijk in de hoek zagen geduwd. Een welsprekend bewijs? Nauwelijks had zij zich in 1888 uit de zaak teruggetrokken ten voordele van Pieter Pauwel, of deze ging met zijn « *Metaalvrije Minerale wateren en Limonaden Gazeuses* » in de Tentoonstelling van 1889 met de « Gouden Medalie » lopen.⁽¹²⁾

(12) In de Gazette van Gent d.d. 14 aug. lezen we dat de « tentoonstelling van Plaatselijke Producten » gehouden wordt « in Spiegelhove ». We herinneren eraan dat de zaal in kwestie (16 m X 44 m) deel uitmaakte van een door mooie tuinen omgeven gebouw Spiegelhove genoemd. Het gebouw zelf gaf uit op de Nieuwe Wandeling; een groot deel van de tuinen op de Coupure. De straatnaam Spiegelhofstraat herinnert eraan. Tot 1902, jaar waarin het eeuwenoud hof gesloopt werd, gebruikten onze voorouders de ruime zaal voor alles en nog wat: voor meetings, kiesvergaderingen, prijsuitdelingen, banketten, feesten en tentoonstellingen.

Op 29-8-1894 bracht *Pieter Pauwel* zijn fabriek over naar de Belgradestraat 10. Moeder Chaffart bleef te Ledeberg waar zij in 1902 overleed.

Is *Pieter Pauwel* verhuisd met het oog op een bepaalde modernisering van zijn bedrijf? Heel waarschijnlijk, want in de reeds aangehaalde advertentie d.d. 1895 lezen we dat zijn « stoom- mineraal water Fabriek gelegen aan de Belgradestraat 10 » als verpakking *kogelflesschen en siphons* gebruikt. Waardoor we kunnen veronderstellen dat hij voordien zonder stoomtuigen en zonder de noodzakelijke apparaten onmisbaar bij het vullen van kogelfles en sifon zal moeten stellen hebben.

In elk geval zal hij wel de eerste Gentenaar geweest zijn die het woordje *kogelfles* in omloop gebracht heeft. Zonder enig succes evenwel want voor zover we kunnen oordelen was en bleef het een vreemde eend in de bijt. Integendeel was het zo dat het precies Pieter Pauwels familienaam *Chaffart* geweest is die er voor een flink deel aansprakelijk voor was het Nederlands woordje zo'n geringe kans te geven.

Van welk ogenblik af men de met Pieter Pauwels produkten gevulde flesjes *chaffarkes* (in platter Gents saffarkes) genoemd heeft, is zo maar niet te zeggen. Wel kunnen we verzekeren dat lang nadat er van geen *Huis Chaffart* nog sprake was, men niet alleen te Gent maar ook ver daarbuiten lustig voortging chaffarkes te bestellen, chaffarkes te drinken, chaffarkes kapot te slaan.

In feite hebben we hier te doen met het bekende verschijnsel van de overgang van eigennaam tot soortnaam voor het gefabriceerde produkt, eerst het hele flesje en later ook het onderdeel, het kogeltje.⁽¹³⁾ Hoe intens we ook gezocht en geïnformeerd hebben, een enkel kogelflesje waarop een spoor van Chaffarts bedrijf te ontdekken valt, hebben we nog niet tegengekomen, wat wel heel verwonderlijk is. Heeft P.P. er de voorkeur aan gegeven zijn flesjes van etiketten te voorzien in plaats van ze ingeblazen merken mee te geven? Waarlijk niet want gladwandige flesjes komen praktisch niet voor. Heeft hij misschien reclame gemaakt met min of meer artistieke adreskaarten zoals zijn voorganger J.B. Planchon het in zijn tijd gedaan had? (zie afb. 5) Mogelijk wel doch op geen enkel exemplaar vermochten we de hand te leggen. O.i. blijft er maar een veronderstelling te doen: zijn naam moet in ruime mate in herberg en op voertuigen geprijkt hebben, anders is het niet te verklaren dat zijn naam enige bekendheid kon verwerven.

In 1903, een paar maanden na het overlijden van zijn moeder, verlaat hij de Belgradestraat en neemt zijn intrek in het ouderlijk huis, Nieuwe Straat 53 te Ledeberg. Dit betekent het einde van het bedrijf. Was P.P. er als toen in geslaagd zijn schapjes derwijze op het droge te brengen dat hij het werken aan anderen kon overlaten? Wat er ook van zij hij vertrekt naar Amerika en keert pas in 1907 naar Ledeberg terug. Niet voor een definitief verblijf want op 28 september verhuist hij vergezeld van zijn zuster naar Brussel waar zijn spoor in het niet loopt.

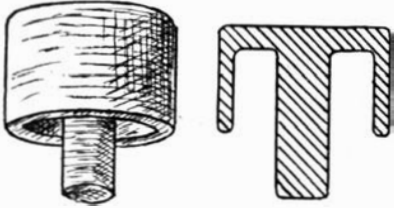
Vooraleer van Chaffart en het chaffarke afscheid te nemen moge ik nog een enkel woord zeggen over een dingetje dat van meet af aan en de man en het flesje begeleid heeft.

---

(13) Zie het laatst over saffar(stekker) in Berichtenblad van de heemkundige kring *Het land van Nevele* 1972 (jg. III) afl. 4, p. 249-251.

Een chaffarke ontsluiten, het is te zeggen de glazen kogel naar beneden drukken, kon gebeuren door middel van een vinger. Dit gelukte niet steeds zonder moeite en niet zelden zonder een zeker verlies van vloeistof. Om dat te verhelpen gebruikten de herbergiers e.d. een hun uitgereikt houten toestelletje dat de vorm had van een paddestoel en dat in het Engels een *Codd bottle opener* genoemd werd. In Nederland heette het ding *dop* of *dopje*. Ten onzent sprak men van een *stamper* of « *opendoender* ».

Afb. 6. — Dop of « stampertje »
Halve grootte.

Van die dopjes zijn er bitter weinig bewaard gebleven. Vanzelfsprekend. Het Arnhems Museum en dat van Drente bezitten er een. Ons Museum heeft er ook een gehad... tot een souvenirjager...? De in Nederland tentoongestelde exemplaren zijn in Londen gedraaid; het Gentse kwam uit Manchester, geleverd door de firma Aley & Hinckcliffe. We hebben het destijds opgemeten. Een erzatsdopje in karton is inmiddels in het Museum de plaats van het verdwenen « stampertje » komen innemen, (zie afb. 6).

M. VAN WESEMAEL

BOEKBESPREKING

Germain DE ROUCK, Herman TULLEKEN, Marcel VAN LAUWE, Renaat VAN DER LINDEN, *Levende Kunst in Zuid-Oost-Vlaanderen*. Uitg. V.V.V.M. stadhuys, Oudenaarde & Ronse. 1973, 269 blz., 475 F voorintekensprijs. Nadien 600 F.

De taak van de volkskundige bestaat erin zoveel mogelijk bronnen aan te boren. Ook een kunstuitgave biedt materiaal voor allerlei brand- en standpunten. Dit kunstboek toont o.a. viermaal een dorpskern van de Vlaamse Ardennen, een portret van een matroos, een verdwenen kapel te Kerselare-Oudenaarde, een trimard of Fransman met zijn « bezaatse » of dubbele zak, de ene naar voren, de andere naar achteren, die over de schouder hangt, een humorprent voor si... monet, een water- en windmolen, een beeld van de fiertel te Ronse, een kerstmistaferaal en een kin-

derprocessie, een donderdaags marktbeeld te Oudenaarde, een Sint-Niklaas vóór de kerk te Brakel, een huis « De Olifant » aldaar, enz. Ook kunstuitgaven behandelen soms een aspect van het volksleven van hoog tot laag. Het samenschikken van tachtig levende artiesten (15 door De Rouck, 35 door Van Lauwe, 24 door van der Linden, 1 door Marc De Vlaminck, Elie Saegeman, Robert Portier, René Van de Zijpe, Roger Berckmoes, Gaston De Cnibber) zal vanzelfsprekend een en ander van een streek behandelen.

P.R.

De uitvinding van de sigaret en haar verbruikstoename tijdens wereldoorlog I

INLEIDING.

Tot in de 19e eeuw kenden wij de tabak als pruimtabak, als snuiftabak en voornamelijk als pijptabak.

Tijdens de Restauration (1815-30) verschijnt in Frankrijk de sigaar. De verkoop van sigaren ging van 1830 tot 1870-80 in steeds stijgende lijn; vanaf 1890 ging de verkoop steeds in dalende lijn met een dieptepunt omstreeks 1950.

Vanaf ca. 1875 komen ook de zgn. cigarillos op de markt.

De sigaret werd in de 17e eeuw reeds uitgevonden in Spanje, maar het gebruik verspreidde zich weinig of niet. Pas in de 19e eeuw werd de sigaret heruitgevonden.

De geschiedenis van de tabak en de pijpfabricage genoot steeds ruime belangstelling bij de volkskundigen⁽¹⁾.

Het Museum voor Volkskunde te Gent bezit een collectie van meer dan zeventienhonderd pijpen en een rijke collectie snuifdozen. Het Museum voor Volkskunde van Brugge⁽²⁾ bezit eveneens een mooie collectie snuifdozen.

De belangstelling voor de geschiedenis van de pijp werd in 1972 nog maar eens bewezen door de pijpententoonstelling in St.-Martens-Latem.⁽³⁾

DE HERUITVINDING VAN DE SIGARET.

De eerste week van november 1492 zag Columbus de inheemse bevolking van Cuba sigaren roken, men noemde deze bladeren « tabaco », een naam die in Cuba nog steeds gebruikt wordt voor de sigaar.

De aantekeningen uit het logboek van Columbus vormen in feite het doopceel van de tabak, de pijp en de sigaar, althans voor de Atlantische wereld, want wie zal zeggen hoeveel eeuwen de Indianen van Midden- en Noord-Amerika reeds rookten vóór 1492.

De uitvinding van de sigaret kan niet zo nauwkeurig gedateerd worden als de ontdekking van de sigaar. Amerika en de sigaar werden inderdaad gelijktijdig ontdekt. De sigaret zou moeten uitgevonden worden, terwijl het eveneens nog lang zou duren vooraleer de sigaar ingeburgerd zou raken in Europa in meer gemiddelde en minder omvangrijke vorm dan de Indiaanse tabaco uit 1492. Toch

---

(1) vgl. Pijp- en Tabaknummer van Ons Heem, jg. XVII. 1963, nr. 5, p. 193-194 (bibliografie).

(2) Het Museum voor Volkskunde van Brugge is ondergebracht in de voormalige godshuizen van de schoenmakers in de Balstraat bij de Jeruzalemkerk, toegankelijk voor het publiek sedert 1 juli 1973.

(3) J. van Twembeke. Een tentoonstelling van stenen pijpen te Sint-Martens-Latem. in: On^s Heem, jg. 26, 1972, nr. 4, p. 155-156.

zijn er 16e-eeuwse reisverhalen over Zuid-Amerika waarin gesproken wordt over tabak die in papier werd gedraaid, de zgn. «papelitos». Behalve papier gebruikte men ook maïsbladeren zoals nu nog wordt gedaan in Mexico, Spanje en Java.⁽⁴⁾

Ontdekkingsreizigers uit die tijd brachten de sigaret naar Europa via Spanje en Portugal. Onder Spaanse invloed werd de sigaret geïmporteerd in de Levant, meer bepaald in Klein-Azië en Egypte.

Buiten Spanje verbreidde de sigaret zich niet in het overig deel van Europa. Het zou pas in de 19e eeuw zijn dat de sigaret werkelijk burgerrecht zou verwerven. Aan de heruitvinding zijn een paar legendarische verklaringen verbonden.

In 1832 veroverden de legers van Ibrahim Pasha de stad Acca in Syrië. De karavaan die het leger volgde als bevooradingsdienst, werd gedeeltelijk door de vijand buitgemaakt, o.m. de voorraad pijpen.

De soldaten die toch wel graag wilden roken, draaiden de tabak in papier en slaagden erin een bruikbaar vervangmiddel van de pijp te verkrijgen.

De sigaret zou blijkens dit verhaal uitgevonden zijn in 1832⁽⁵⁾.

Het tweede verhaal speelt zich eveneens af in oorlogsomstandigheden, maar is daarom zeker niet geloofwaardiger.

Tijdens de Krimoorlog (1854-55) werd de pijp van een Turks soldaat uit zijn mond gerukt door een projectiel. Ook hij wilde, spijs het ontbreken van zijn pijp, het resterende rantsoen tabak oproken en vond niet beter dan wat tabak in een lege kardoes te stoppen en dit zo op te roken⁽⁶⁾. Deze laatste versie klopt zeker niet want omstreeks 1830 verschenen in Frankrijk, zij het op bescheiden wijze, reeds de eerste sigaretten. De eigenlijke sigarettenfabricatie dateert in dit land van 1842-1843. In 1843 werden de eerste 20.000 in Frankrijk gefabriceerde sigaretten verkocht in het Koninklijk Paleis, onder bescherming van Koningin Marie-Amélie, ten bate van de slachtoffers van een aardbeving in Guadeloupe⁽⁷⁾.

Dit was het eerste begin en het zou sindsdien steeds in stijgende lijn verlopen met uitzondering van de periode 1940-1944 toen er een grote tabakschaarste heerste.

Men was toen reeds genoeg verslaafd om te kunnen overschakelen op allerlei surrogaattabak.

Zoals gezegd was men in Spanje reeds vroeg begonnen met het vervaardigen van sigaretten.

De opera «Carmen» (1875) van de componist Georges Bizet (1838-1875) speelt zich af aan een plein in Sevilla waar een sigarettenfabriek en een militair wachtlokaal staan. Carmen werkt in deze sigarettenfabriek.

In de «Mémoires» van de Italiaanse avonturier en schrijver Giacomo Casanova

(4) G.A. Brongers. *Nicotiana Tabacum. The history of tobacco and tobacco smoking in the Netherlands.* Amsterdam, 1964, p. 227.

(5) G.A. Brongers, o.c. p. 227.

(6) Pierre Zivy, *Le Tabac, son histoire en son bon usage.* Parijs, 1965, p. 18.

(7) P. Zivy. o.c. p. 20.

(1725-1798) is er sprake van iemand die in het jaar 1766 tabak in papier rolde en het oprookte⁽⁸⁾.

Volgens G.A. Brongers wordt in Russische belastingreglementen uit 1844 melding gemaakt van sigaretten terwijl in Duitsland pas sinds 1862 sigaretten werden vervaardigd op grote schaal.

De fabrieksmeisjes in Dresden maakten toen 120 sigaretten per uur, een niet gering aantal voor die tijd.

De Russische sigaretten hadden een hol mondstuk volgens oud Indiaans model en bereikten dit land via Perzië.

Over het algemeen kan worden vastgesteld dat het roken van sigaretten in de 19e eeuw slechts zeer langzaam aan populariteit won. Het roken van sigaretten door vrouwen werd lange tijd en zelfs nog niet zo lang geleden als onwettig beschouwd. Dit neemt niet weg dat een mezzotint van Hippolyte Garnier (1802-1855), naar een schilderij van Narcisse Othon, een dame voorstelt die een sigaret rookt. Deze prent werd gedrukt in Parijs en uitgegeven te Londen op 1 juli 1846⁽⁹⁾.

Een ander interessant iconografisch document is de litho van M. Bos naar een tekening van de Nederlander Alexander Ver Huell (1822-1897). Deze tekening dateert uit 1854 en stelt een student voor die een sigaret rookt terwijl twee meisjes ermee spotten⁽¹⁰⁾

Dit laatste wijst erop dat het hier nog om een exceptioneel verschijnsel gaat terwijl zeker ook mag worden aangenomen dat het roken van sigaretten juist in studentenmilieus werd geprobeerd, een soort modieuze kontestatie. Het roken van sigaretten zal in België wel spoedig overgenomen zijn van de Fransen.

Kardinaal Richelieu was de eerste Franse minister die in 1629 overging tot het heffen van belasting op de tabak⁽¹¹⁾.

Gent heeft op 13 juni 1631 eveneens een tabakbelasting geheven⁽¹²⁾.

Dit voorbeeld volgde men dus in ieder geval vlug na.

Toch was het Jacobus I van Engeland die omstreeks 1600 voor het eerst invoerbelasting hief op tabak. Door de Staten van Holland werd kort na het 12-jarig bestand in 1621 de tabakaccijns ingevoerd, deze rij imposten werd in 1647 gevolgd door de accijns op de tabakspijpen⁽¹³⁾.

Het roken van sigaretten zal in Wallonië en Vlaanderen omstreeks 1860 wel al voldoende bekend geweest zijn. Op het platteland echter zal het pruimen en snuiven van tabak naast het pijproken zich stellig langer gehandhaafd hebben dan in de steden.

A. Verbeke⁽¹⁴⁾ verwijst naar het verhaal van «Sergeant de Bruyne van Blan-

---

(8) G.A. Brongers, o.c. p. 228.

(9) G.A. Brongers, o.c. p. 231 met afbeelding.

(10) G.A. Brongers, o.c. p. 229 met afbeelding.

(11) H. Hitier en L. Sabourin, *Le Tabac*. Parijs, 1965, p. 117.

(12) *Bibliografie Gantoise. Table des ordonnances, lois, édits, placards, etc.* Gand, 1869, p. 176.

(13) A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*. Bussum, 1969, p. 42.

(14) In : *Mededelingenblad van de Kon. Bond der Oostvl. Volkskundigen*, jg. 8. 1973, nr. 1, p. 5 als antwoord op vraag nr. 99.

kenberge » geschreven door G.P. Baert⁽¹⁵⁾ waarin deze verhaalt hoe een eerste zelfgerolde sigaret tot stand kwam; dit was in 1887.

Renaat van der Linden⁽¹⁶⁾ vormde voor ons de aanleiding tot het schrijven van deze bijdrage door het verwijzen naar het boek van Filip de Pillecijn⁽¹⁷⁾ waar deze schrijft : « Want toen werd de pijp gerookt. Ik herinner mij niet, dat ik als kind ooit een boer of arbeider sigaretten heb zien roken. De oorlog van 14-18 heeft hierin voorzeker verandering gebracht. De frontsoldaten kregen af en toe een pakje sigaretten en wie tegen die sigaretten bestand was, zal zeker niet kieskeurig geweest zijn toen hij later de gewoonte van sigaretten roken had aangenomen ».

De juistheid van de theorie van F. de Pillecijn kan statistisch worden aangetoond.

SIGARET EN LEGER.

Wij zagen reeds dat de legendevorming over het ontstaan van de sigaret in legermilieus wordt gesitueerd. Dit is niet zo verwonderlijk aangezien het roken bij de soldaten reeds lang was ingeburgerd. Algemeen wordt aangenomen dat de grote verspreiding van de tabak in Europa te wijten is aan de dertigjarige oorlog (1618-1648) en zijn troepenbewegingen. De Zweedse soldaten van Gustaaf-Adolf, die in 1630 Pommeren, Mecklenburg en Saksen aanvielen, namen het roken uit deze landen over en plantten het gebruik zo over in hun vaderland. De legers van Tilly en Wallenstein brachten het tabaksgebruik naar Bohemen, Oostenrijk en Hongarije, enz.⁽¹⁸⁾. Het was tijdens de regering van Lodewijk XIV dat voor het eerst tabak werd uitgedeeld aan de soldaten. Ook in de Napoleontische legers was iedere soldaat voorzien van een pijp⁽¹⁹⁾.

Daarnaast was het voor de soldaten zeker niet moeilijk om hun voorraad regelmatig te laten aanvullen. Het is bekend hoe het leger in die dagen werd gevolgd door een hele troep kooplui en ambachtslieden : lakenkooplieden, zoetelaars of marketentsters⁽²⁰⁾, bakkers, slaggers, herbergiers, smeden, zwaardvegers⁽²¹⁾ en

(15) In: Brieven uit het Leicland. Bijdragen tot de geschiedenis der Stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde, nr. 38, 1971, p. 163.

(16) In: Mededelingenblad van Bond Ovl. Volkskundigen, jg. 7, 1972, nr. 8, p. 5 vraag nr. 99 over sigaret en pijp.

(17) F. de Pillecijn, Herinneringen aan mijn geboortestreek, mijn jeugd en mijn studentenjaren. Leuven, 1972, p. 4.

(18) P. Hendrickx, in: Ons Heem, 1963, nr. 5, p. 157.

(19) Ibidem, p. 161. R. van der Linden vroeg zich af of deze theorie van De Pillecijn juist is.

(20) Marketentster = een vrouw die bij het leger is en aan soldaten eet- en drinkwaren verkoopt, synoniem zoetelaarster.

Het in later tijd minder gewone marketenter of marketender, waarnaast marketentster werd gevormd, is misschien reeds in de 16e eeuw ontleend aan de taal van de Duitse soldaten en in het Duits moet marketender zijn overgenomen uit het Italiaans.

In een Duitse tekst uit 1570 wordt gesproken van « die mercatanten » hier is de gelijkenis met het It. MERCATANTE nog zeer groot.

Daarnaast wordt veel gesproken over zoetelaar of vivandier. Zie: A. Kluyver e.a., Woordenboek der Nederlandse Taal. 's-Gravenhage-Leiden, 1913, deel 9, p. 244-245.

(21) Zwaardveger = wapensmid.

Swertveger (zwert-, sweert-, swaertveger).

Bij Kiliaan « Politor », eigenlijk « een polijster van zwaarden ».

Ook als geslachtsnaam: Rek. v. Brugge v. 1302, p. 13 Willem Zwardvagher. Rek. v. Gent 2,176 « van Alisen Sweertvaghers », anno 1342.

Zie: E. Verwijs en J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek. 's-Gravenhage, 1912, deel 7, kol. 2142.

last but not least de vrouwen van lichte zeden⁽²²⁾.

In de Franse tijd (1796-1815) en kort daarna werd de pijp toch al gedeeltelijk verdrongen door de sigaar. Zo hebben de Franse soldaten het roken van sigaren helpen verbreiden in België en Nederland.

Door binnen- en buitenlandse concurrentie geraakte in die periode de Goudse pijpmakerij snel in verval. Omstreeks 1740 maakten de pijpmakers nog gebruik van 29 pottenbakkersovens, in 1789 was dit teruggelopen tot 17 ovens, terwijl in 1808 dit aantal was gedaald tot 11 ovens.

Een inwoner uit Gouda schreef dit ook toe aan de veranderde rookgewoonte. Zo zag hij in 1821 het roken van sigaren als één van de oorzaken van de snelle teruggang van de pijpmakersindustrie: « de thans zo algemeen in zwang zijnde Cigarro's, welke heersende mode inzonderheid bij lieden van meer beschaafde stand de overhand schijnt te nemen, zodat men dikwerf welgeklede jongelieden met ene brandende Cigarro in de mond langs de straten ziet gaan, welke zich echter wel zouden schamen van met korte pijpen te lopen ».⁽²³⁾

Het is wel zeker dat omstreeks 1850 de sigaret in het voetspoor trad van de sigaar om het pijproken nog meer te verdringen.

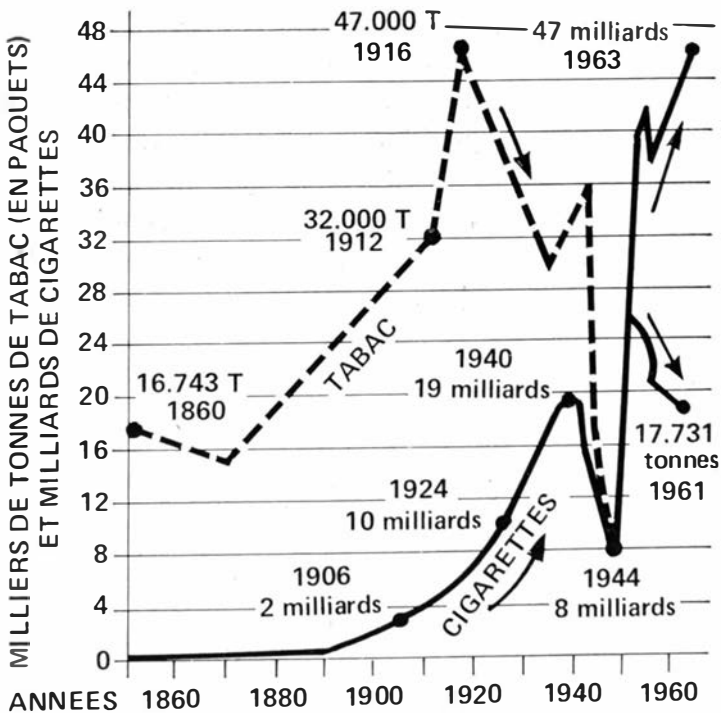

Fig. 2.- VENTE DU TABAC ET DES CIGARETTES (FRANCE 1850 - 1963)

Verbruikstoename sigaretten naar P. ZIVY

(22) C.M. Schulten en J.W.M. Schulten, Het leger in de zeventiende eeuw. Bussum, 1969, p. 31 en 84.

(23) J. Schouten, Gouda vroeger en nu. Bussum, 1969, p. 72-73.

In de hierbij afgebeelde statistiek, die een beeld geeft van de ontwikkeling in Frankrijk, valt duidelijk de verbruikstoename op van de sigaretten vanaf 1890 met grote pieken gedurende Wereldoorlog I en de naoorlogse periode. Het uitdelen van sigaretten aan de soldaten is daar zeker niet vreemd aan. Het voortdurend onder spanning staan van de frontsoldaat was zeker bevorderlijk voor de toename van het sigarettenverbruik; wie zou met de dood voor ogen niet z'n laatste sigaret opsteken? Over de nadelige gevolgen van het roken was toen ook nog niets bekend en onder de gegeven omstandigheden zou men zich daar ook maar moeilijk zorgen hebben kunnen over maken.

De daling van de curve in de periode 1940-44 is te wijten aan de algemene tabakschaarste en opvoeding door de Duitsers.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bedroeg de voorraad ruwe tabak in Nederland 30.000 ton. Hiervan werd tweevijfde door de Duitsers opgevorderd. De Duitsers lieten die in de Nederlandse bedrijven tot sigaren, sigaretten en kerftabak verwerken waarna de produkten naar Duitsland gingen of naar de Wehrmacht in West-Europa.

Ook in de Balkanlanden zorgde Duitsland voor aanvulling van de tabaksvoorraden⁽²⁴⁾.

Dit neemt niet weg dat ook tijdens deze periode veel werd gerookt mede als gevolg van de zenuwslopende toestand.

Zo noteerde iemand in mei 1940 in zijn dagboek : « ... Het was opvallend, zoveel er gerookt werd, zelfs door hen die vroeger absoluut nooit rookten ».⁽²⁵⁾

Een vijftiental jaren na Wereldoorlog I stelde men een sterke toename vast van de longkanker terwijl tussen 1952 en 1960 een tweede golf van longkanker-gevallen opviel⁽²⁶⁾. Dat er een correlatie bestaat tussen de stijging van het sigarettenverbruik en de stijging van longkanker wordt thans in medische kringen algemeen aanvaard⁽²⁷⁾. Dit had in België onder meer tot gevolg dat velen overschakelden op filtersigaretten. In 1960 werd slechts 10% filtersigaretten gerookt tegenover een percentage van 52% in 1971. Ook dit fenomeen behoort tot de volkskunde; de studie van de motivaties die leiden tot een gewijzigd leefpatroon bij het volk. Zo stippen we in dit verband even aan dat de filtersigaret kort voor de Tweede Wereldoorlog in Amerika op de markt kwam en vandaar heel de wereld veroverde, vooral na 1945. De kwalijke eigenschappen die aan de sigaret worden toegeschreven, brengen ook met zich mee dat een bepaald percentage overschakelt op de sigaar en de pijp. Thans zijn we dan misschien beland in de periode waar de pijp de sigaret zal verdringen, de weerwraak van honderd jaar verdrukking.

---

(24) L. de Jong. Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 's-Gravenhage, 1972, deel 4, eerste helft, p. 371.

(25) L. de Jong, op. cit. deel 3, p. 164.

(26) P. Zivy, o.c. p. 20-23.

(27) Dat er een duidelijke correlatie bestaat tussen de stijging van het aantal gevallen van longkanker en de toename van tabaksgebruik twintig jaar vroeger mag blijken uit het voorbeeld van IJsland. Tot vóór 1940 werden er bijna geen sigaretten gerookt en was de longkanker er ook uitzonderlijk. De sigaret werd er eerst tijdens de Tweede Wereldoorlog populair, met het gevolg dat tussen 1951 en 1959 het aantal longkanker-gevallen vervijfvoudigde tegenover de periode 1930-1940.

Nog steeds worden in het Belgisch leger aan de soldaten sigaretten gedistribueerd tegen gereduceerde prijs. Ook in vreedstijd blijken het sigarettenverbruik en het leger steeds hand in hand te gaan. Over de gevaren van de sigaret werd in 1971 door een Belgisch volksvertegenwoordiger geïnterpelleerd bij de Minister van Volksgezondheid⁽²⁸⁾. Deze interpellatie is bij de Minister van Landsverdediging zeker aan een even goed adres.

Kunnen we het ontstaan van de sigaret plaatsen omstreeks 1830 dan is het einde van de produktie of zelfs maar een afname van het verbruik, voorlopig niet in zicht aangezien het sigarettenverbruik groeide van 11 miljard sigaretten per jaar in 1960 tot boven de 17 miljard sigaretten in 1970⁽²⁹⁾.

Drs. W.P. DEZUTTER

Over Tabakpruimen

Dochter De Splentere, geboren te Vijve-Kapelle, op de grens van de gemeenten Moerkerke en Sint-Kruis vertelde mij wat volgt :

« Vader De Splentere was tabakliefhebber, hij kweekte « toebak » voor zijn plezier en om zijn eigen kweek te kunnen *sieken*. Hij pakte de jonge plantjes uit zijn kweekbakje en als zij mislukt waren ging hij er kopen bij een tabakkerver te Sijsele. Altijd breë blad, dat was zware toebak of « boeredrul ». Hij plantte twee « schoven » met een « veure » verscheen langs de Branddijk, een schof is twee bedden. De plantjes stonden op een kloef afstand van malkaar. 's Ochtends vroeg moesten wij de slekken « *zouten* » omdat ze anders veel schade deden aan de jonge planten. Regelmatig werden ze ook *geluisd* d.i. de okselscheuten uithalen.

Ondertussen kwamen de kommiezen (douaniers) ook een keer kijken hoeveel toebak vader kweekte en of het overeenkwam met zijn aangifte. Vanzelfs had vader toch gezeurd, ge kunt dat peinzen.

Rond oogst werd de toebak getrokken en op een touwtje of ijzerdraad aangestoken, om op de zolder te drogen te hangen. In een droog seizoen hingen ze ook langs de gevel of aan de noordkant van de schuur, uit de zon en in de wind.

De droge bladeren werden dan de *middenrebbe* uitgesneden en om zeker te zijn dat er geen schimmel zou opkomen, werden de gesplitste roste bladeren nog enige nachten rond de stoof te drogen gelegd.

De gekruiste droge bladeren wierden in bondjes met biezen toegebonden en naar Sijsele gevoerd om gesneden te worden door de tabakkerver als *rooktoebak*. De afval en minder goede bladeren hield vader als *siektoebak*. In de lange winteravonden draaide hij zelf met de hand zijn siektoebak en dat was ook nog een

---

(28) Interpellatie gehouden door volksvertegenwoordiger F. Vandamme gericht aan de Minister van Volksgezondheid over « De Gevaren van de Sigaret ». Vergadering van de Kamer, 19 januari 1971.

(29) Tekst van de interpellatie F. Vandamme, o.c. p. 2.
Ook het door ons aangehaalde voorbeeld van IJsland komt uit dit rapport.

hele kennis en handigheid. O! dat sieken, hij kost het niet laten, 'k zie vader nog knabbelen zonder ende en dan «'t fuut-» speken. Op zijn land en buiten kost dat nog zijn, maar in huis ... moeder had wel een verlakte gebekte spuwbakje bij de stoof in de keuken gezet, half met wit zand gevuld, maar 't vloog er al eens nevens als vader niet gezeten was.

De smoortoebak zat bewaard in een gedroogde zwijneblaas (eerst in gruismeel zacht gewreven) en met een rood *laseetje*, lintje afgeboord en toegebonden; er hing een kiekebeentje of een keunebeentje aan om de verstopte pijp uit te koteren.

Als wij groter waren heb ik een schoon zwart *netzakje* gehaakt om die lelijke zwijneblaas te overtrekken, maar vader was er niet meegediend.»

M. CAFMEYER

ZOEKEN EN ZANTEN

Ex-libris Isidoor Teirlinck. — Molenstudie (1)

Op de vraag van de Heer Jozef Van Effelterre waar de molen stond die voorkomt op het ex-libris van Isidoor Teirlinck durf ik met zekerheid antwoorden, nergens.

Het is duidelijk te zien dat de molen getekend werd in samenhang met het hele ontwerp dat doet denken aan de Jugendstil (1895-1910). Hierdoor kon geen molen worden weergegeven die exact een bestaande uitbeeldde. Men hoeft maar te letten op de vier teerlingen die te ver uit mekaar staan, de wieken die te lang zijn, de kap die te hoog is en als laatste een totaal onbestaand en onwerkelijk gebint.

Men dient zich maar af te vragen hoe de molen naar de wind dient gekeerd te worden zonder staak. Het enige element dat misschien zou wijzen op een Zuid-Oostvlaamse molen is de uitsprong op de voorkant van de molen en voorgesteld door twee kleine horizontale lijntjes.

Mijn veelvuldige opzoeken naar en identificatie van onbekende getekende en geschilderde molens heeft mij geleerd dat er zich zeer veel fantasiemolens tussen bevinden zelfs al zijn er verschillende zeer goed uitgevoerde en echt lijkende molens tussen.

In dit verband is de molen die voorkomt links van de Brugse Poort⁽²⁾ eveneens bijgetekend en niet bestaand.

A. Verbeke

---

(1) O.V.Z. — XLVII — 1972 — nr. 3 — blz. 92

(2) O.V.Z. — XLVII — 1972 — nr. 2 — blz. 45

De Tabakmaatschappij « Al Groeiend Bloeiend » te Laarne

INLEIDING

Tijdens de tentoonstelling « Schatten op Zolder » te Laarne, gedurende de kermis op 1, 2 en 3 oktober 1972 georganiseerd door de VTB-VAB Laarne, traden we samen met de Hr. G. Weze als jurylid op. We werden geboeid door de inzending van de Tabakmaatschappij « Al Groeiend Bloeiend » van Laarne.

Naast een merkwaardige weegschaal en een stenen pijp met een steel van ongeveer een meter lengte bevatte de inzending ook documenten, o.a. het verslagboek, affiches en een diploma.

Voorzitter Florent MATTHIJS was zo bereidwillig ons naderhand de documenten ter inzage te geven. We willen niet nalaten een bijdrage over deze maatschappij op te stellen, aangezien we tot het besluit zijn gekomen dat er genoeg elementen op het gebied van vrijetijdsbesteding en van traditie voorhanden zijn.

Het gaat in de maatschappij, en dit uit loutere liefhebberij, om het kweken door elk lid van één tabakplant die bemest en verzorgd naar goeddunken, op de jaarlijkse prijskamp ter weging wordt aangeboden.

Omdat het kweken van tabak zo maar niet vanzelf gaat, willen we eerst een en ander over de plant meedelen.

Tabak als grondstof voor verbruik is het blad. De plant behoort tot de nachtschaden en wordt *Nicotiana Tabaccum* genoemd. De teelt ervan is moeilijk. Het welslagen van de oogst hangt niet enkel af van een doelmatige bemesting, maar tevens van een standvastige verzorging. Er bestaan praktisch geen gewassen waarbij de planter een zo voortdurende en hardnekkige strijd moet leveren tegen alle soorten van ongedierte, zoals slakken, regenwormen, aardwormen, aardvlooien, rupsen, enz. De kwalen kunnen thans tot een minimum herleid worden door besproeiing met scheikundige produkten, doch de leden houden het liever bij de traditionele verzorging die dan ook veel tijd in beslag neemt.

De plant is eenjarig en wordt voortgezet door zaaiing die nocit ter plaatse geschiedt omdat het zaad uiterst klein is. Een kubieke centimeter bevat nagenoeg 6.000 zaadjes. Zijn de plantjes in de zaaibakken kloek genoeg opgeschoten, dan worden ze gepot en nadien in open lucht uitgeplant waar ze tot volle wasdom komen. Op de plant groeien drie soorten bladeren. De drie het dichtst bij de grond zijn de *wortel-* of *zandbladeren*. Dan komen de *middenste*, in omvang geringer, en tot slot de *bovenste-* of *topbladeren* die nog kleiner zijn. Aan de top ontstaat de eindknop met het oog op de vorming van bloem en zaad. Door het afnijpen van de top bekomt men dikkere en grotere bladeren, doch er groeien dan aan de stam zijdelingse scheuten of zuigers, in het dialect *luizen* genaamd. Deze laatste verbruiken een grote hoeveelheid voedselreserve uit de bladeren die dan ook uitgeput zouden geraken en veel van hun handelswaarde verliezen als de *luizen* niet regel-

matig en op tijd worden verwijderd. Een onlangs ingesteld onderzoek wijst uit dat driekwart van de opbrengst van een hektare tabakplanten dient besteed aan uurlonen. Alzo maken thans meer en meer tabakplanters uit de Semoisstreek van hun vruchtbare grond een camping wat voor hen meer renderend is⁽¹⁾.

Tabak wordt omstreeks negentig dagen of drie maanden na de aanplanting in volle grond rijp. De punten van de bladeren worden geel. Er verschijnen gele vlekken tussen de nerven. De oogst kan per blad geschieden, d.w.z. men plukt de bladeren af naarmate ze rijp zijn, ofwel oogst men per stam, d.w.z. men snijdt de volledige plant enkele centimeter boven de grond af⁽²⁾. Deze laatste manier van oogsten komt bij onze tabakmaatschappij in aanmerking.

GESCHIEDENIS VAN DE MAATSCHAPPIJ

Het doel van de maatschappij bestond er oorspronkelijk in de tabakteelt in de streek van Laarne aan te moedigen en uitgelezen planten te kweken. Inderdaad, destijds plantte gewoonlijk iedere dorpsbewoner die over een moestuin beschikte, een partij tabak voor eigen gebruik. Zo geschiedde het in het begin van het jaar 1855, dat enkele tabakplanters in de herberg «De Fontein» elkander aan het overbluffen waren met de opbrengst van hun tabakoogst. Elk van hen had vanzelfsprekend de zwaarste, de grootste en de beste planten gekweekt. Om de proef op de som te stellen werd onderling overeengekomen de zwaarste plant in het najaar in competitie te brengen. Aan die kampstrijd werd ruchtbaarheid gegeven en zo had op de tweede zondag van september 1855 de eerste weging plaats. Er waren 29 mededingers en de zwaarste plant leverde 1.792 gr. groene bladeren. 't Was maar een pover resultaat. De wedstrijd ging verder. In 1856 liep het hoogste gewicht op tot 2.020 gr., in 1857 bereikte het slechts 1.865 gr. en in 1858 behaalde de Hr. Poppe, directeur van het Armengesticht aldaar, een gewicht van 2.127 gr.

Die heer had door kruising van de inlandse soort met Havanatabak een nieuwe variëteit verkregen die alle bestaande soorten in groeikracht overtrof. Liefhebbers konden bij hem zaad aankopen tegen tien centiemen het pakje ten voordele van het Armengesticht⁽³⁾. Aldus betrok de kampioen de liefdadigheid in zijn liefhebberende vrijetijdsbesteding. Hij heeft zich waarschijnlijk een paar jaar aan proefnemingen gewaagd, nadat in de *Gazette van Gent* van 14-1-1853 een mededeling vanwege de 1e Landbouwkommissie van Oost-Vlaanderen was verschenen: *Het zaed (van de Havanatabak) is door de zorg van het gouvernement uit het eiland Cuba ontvangen en kosteloos uitgedeeld. ... Dit soort tabak levert groote voordeelen op voor menschen die wenschen cigaren te doen maken, hy is eigenlyk hiervoor geschikt door de fynheid der bladeren en ribben.*

(1) ZIE - Magazine, weekblad, Antwerpen, nr. 4 — 26-1-1973, Geen «Semois» meer voor de pijperokers, pp. 18-20.

(2) Bibliografie over tabak :

— VAN CAUTEREN Ph. - Over Tabak, uitg. Willemsfonds nr. 109, J. Vuylsteke, Gent, 1885

— TABACOPINA N.V. - Beginselen der Tabakcultuur en Nijverheid, J.L. Goffart, Brussel 1953

— LA BARTHE Hervé - Brabant : land van tabakindustrie, Brabant, tweemaandelijks tijdschrift van de Toeristische Federatie, nr. 1 - 1971, pp. 8-21.

(3) Verslagboek : Tabac Concours 1859, verslag voorzitter.

In 1859 boekt men een rekordcijfer aan gewicht van 3.285 gr. Het aantal deelnemers groeide ondertussen steeds aan en er was ook een huishoudelijk reglement tot stand gekomen. In 1861 dachten de deelnemers er aan om een wezenlijke vereniging in het leven te roepen. Al de mededingers kregen een uitnodiging om op 14-10-1861 een permanente maatschappij op te richten, hetgeen dan ook gebeurde en wel met een klare reeks artikels.

STATUTEN

Artikel Een

In de vergadering van 14 October 1861 is er vastgesteld eene Maetschappij in te rigten onder den naem van : *De liefhebbers van den Tabaksteelt van Laerne* en voor zinspreuk nemende *Al groeiend bloeiend*.

Artikel Twee

De Maetschappij neemt onder hare bescherming en zet voorts den reeds bestaenden Tabakprijskamp, zij viert jaarlijks deszelfs uitslag door een broederlijk feest waer in alle hare leden deel nemen. Deze feest zal gehouden worden op den derden maendag van October.

Artikel Dri

De Maetschappij zal bestuurd worden door Eenen Voorzitter, Ondervoorzitter, 5 Raedsleden en Eenen Geheimschrijver Kashouder, Jaerlijks erkiesbaar op Iten zondag van february.

Artikel Vier

Het bestuer is gelast met het handhaven der orde in de Maetschappij en doet het bestaende Reglement stiptelijk volbrengen.

Artikel Vijf

Maken deel van de Maetschappij

- 1° De reeds ingeschrevene leden op maendag veertienden October 1800 een en zestig
- 2° Alle de leden welke deel genomen hebben aen den prijskamp 1861 en die voor den Eersten January 1862 zich willen laten inschrijven. Na dit tijdstip moet ieder die deel wil maken van de Maetschappij, zich schikken naer het volgend number.
- 3° Allen persoon zich buiten bovengemelde voorwaarden bevindende en die zou begeiren deel te maken van de Maetschappij, behoort zich in eene der algemene vergaderingen te doen voordraegen door een lid der Maetschappij; alwaer hij bij meerderheid van stemmen wordt aangenomen of verworpen.

Artikel Zes

Er zullen jaerlijksch zes algemene vergaderingen plaats grijpen; het bestuur beslist over het tijdstip en de plaats waar deze zullen gehouden worden.

Artikel Zeven

Jeder lid der Maetschappij betaeld jaerlijks een inleggeld van twee francs zestig centimen, zijnde dit 0,05 centimen (frank) per week; betaalbaar alle zondagen achter de Vespers ten huize van den kashouder. Het inleggeld mag ook in 4, 6, 8 of 12 maal geschieden volgens beliefte.

Artikel Acht

Het inleggeld moet ten vollen door ieder lid gestort zijn ten uitersten op den dag des prijskamp. — Op voorwaarde nochtans dat *eenen franc* zal gegeven zijn voor het sluiten der inschrijvingslijst (ziet op art. 2 van den prijskamp)*

Artikel Negen

Alle lid die op den dag des prijskamp zijne jaarlijksche inlegpenningen ten vollen niet heeft gestort, wordt gehouden voor ontslaggever.

Artikel Tien

Alle ontslaggever, of ieder lid die binnen het jaer zou opzeg doen van deelneming in de Maetschappij verliest alle regt op het terug eisschen zijner reeds gestorte gelden, deze blijven ten profijte der Maetschappij. Hij verliest alle recht tot deelneming in het door de Maetschappij te geven broederfeest.

Artikel Elf

Nochtans bij verzachting van bovengemeld artikel, indien de ontslaggever reeds de som van een franc of hier boven had gestort, zal het hem toegelaten zijn zonder voordere storting deel te mogen nemen in den Tabacprijskamp en naer de prijzen te dingen.

Artikel Twaalf

De Maetschappij geeft jaerlijks eenen kampstrijd waer in alle tabacplanters mogen deelnemen, op de voorwaerden aengenomen door den kring zoo dat Een franc per persoon welke aen den tabacprijskamp deel neemt uitsluitelijk zal bestemd zijn tot belooning der prijswinnaren.

Artikel Dertien

Jeder lid der Maetschappij is gehouden deel te nemen in den prijskamp.

* werd naderhand bijgevoegd.

Artikel Veertien

De Maetschappij om den uitslag van den Prijskamp te vieren en om onder hare leden de vriendschap te versterken houdt jaerlijks een broederfeest op den derden zondag van October. Een franc der inleggelden van jeder lid wordt gehouden voor zijn inleggeld in den prijskamp. Dezen franc is uitsluitelijk bestemd ter belooning der prijswinnaren.

Een franc der inleggelden van jeder der leden wordt bestemd voor het houden broederfeest.

50 centimen per lid voor drinklagen op het Broederfeest, en 10 centimen per lid worden in de kas gehouden voor het dekken van onvoorziene gevallen.

Artikel Vijftien

De prijskamp, de plechtige Prijsdeeling als ook het Broederfeest hebben jaerlijks plaets bij Emmanuel Eeckman.

Artikel Zestien

Alle leden afwezig op het Broederfeest verliezen hier in hun aendeel, zonder aanspraak op eenige vergoeding. Hun aendeel wordt ten profijte der aanwezigen gebruikt.

Artikel Zeventien

Indien een der leden van den kring komt te overlijden, zoo zal er ten koste van de Maetschappij eene Mis, tot lavenis zijner ziel gedaen worden; in welke alle leden uit broederlijkheid behooren tegenwoordig te zijn.

Artikel Achttien

De geheimschrijver kashouder zal jaerlijks in Algemeene vergadering op den zondag des prijskampes rekening geven van ontfangsten en uitgaven; of op eene andere algemeene vergadering indien de meerderheid der aanwezigen dit verzoekt.

Artikel Negentien

Alle andere vraagstukken betreffelijk de Maetschappij, of de bezwaren welke in dezelve zouden kunnen voorkomen en in het tegenwoordig reglement niet voorzien, worden in het vriendelijke door de bestuurende commissie beslist, of wel in eene der algemene vergaderingen bij meerderheid van stemmen der tegenwoordige leden, indien den belanghebbende dit verkiest.

Artikel Twintig

Het tegenwoordig reglement, als ook de oorkonden ahangende van den reeds bestaenden prijskamp — van aen zijnen oorsprong af met deszelfs reglement — als ook de naemlijst der in de Maetschappij getreden personen,

zullen behoorlijk geboekt worden en na voltrekking aen de goedkeuring der Maetschappij worden onderworpen; waerna zij door de leden des bestuers zullen worden ondertekend.

Het huishoudelijk reglement in zwang gekomen sedert de eerste tabakwedstrijd van 1855, werd in principie behouden en wat aangevuld. Het ziet er uit als volgt :

HUISHOUELIJK REGLEMENT

van den Tabaksprijskamp

Ingerigt te Laerne

ten Jare 1855

Art : 1. Het lokaal van den kampstrijd is bij Emmanuel Eeckman in de herberg de Drie Koningen in het dorp te Laerne.

Art : 2. Een ieder mag deelnemen in den prijskamp mits zich op tijd in voornoemde lokaal te doen inschrijven, dadelijk Een frank in handen van den tesorier te storten en zich te gedragen aen de voorwaarden van tegenwoordig reglement.

Art : 3. Bij besluit der Maetschappij, wordt het geheel der inlegpenningen (een frank) besteed tot belooning der prijswinnaren.

Art : 4. Het geheel der inleggelden van al de mededingers wordt uitgelooft in Drie prijzen en de belooning gebeurt, onder de prijswinnaren in evenredigheid van 't gewigt der door hen aengebrachte planten.

Art : 5. De inschrijving begint den eersten October en wordt onwederroepelijk gesloten op den eersten zondag van Mei na welken datum er geene mededingers onder welk voorwensel het ook zijn moge meer zullen aanvaard worden.

Art. : 6. De kampstrijd en prijsuitreiking grijpt plaats bij Em. Eeckman den Derden zondag van September van twee tot drie uren namiddag juist.

Art. : 7. Allen mededinger is gehouden zich aldaer op gestelde dagen uer 't zij in persoon of door een plaatsvervanger, met zijne na de prijzen dingende tabakplant aan te bieden; zoo niet, verliest hij alle zijne regten.

Art. : 8. De natte of met zandbeladen plant, tot den kampstrijd aangeboden zijnde, worden niet aenvaard.

Art : 9. De tabakplanten met welke men na prijs dingt behooren ongeschonden met hunne bladeren in het lokaal des prijskampes te worden aangebragt.

Art : 10. Geene andere tabakplanten dan van eigen gewas en in des mededingers tuin of op door hem bezaaide of gebruikte land gegroeid, worden tot den kampstrijd toegelaten.

Art : 11. De planten ten kampstrijd gebragt, moeten tegen den voet der plant zuiver zijn afgesneden. De voet der plant moet ter plaats waer zij gegroeid is, tot acht dagen na de keuring blijven staen, om in geval van verdachting, alle bedrog te kunnen ontdekken.

Art : 12. De groene bladeren alleen aen den stamwassende van ieder na de prijzen dingende tabakplant, worden door den Jury, in tegenwoordigheid van den eigenaar of deszelfs plaatsvervanger tegen den stam afgesneden en gewogen. Alle luisbladeren worden verworpen.

Art : 13. De tabakplanten welkers bladeren het grootste gewigt opleveren, moet tot na de zitting ter plaats blijven, en worden, na goed onderzoek, door den Jury Prijswinnaren verklaard.

Art : 14. Indien twee of meer mededingers planten inleveren van het zelfde gewigt en bij gevolge tot éenen prijs regt hadden, zal denzelven onder hen bij gelijke aendeelen worden verdeeld.

Art : 15. Alle verdere vraegstukken of onvoorziene bezwaren zullen door de leden van den Jury regtvaerdig en zonder eenigen tegenzeg van wege de medekampers worden beslist.

De maatschappij kon dus met degelijke statuten van wal steken.

In 1862 zou de *London International Exhibition* plaats hebben. Om reden dat de naar de prijsdingende planten in 1861 merkwaardig en uitstekend waren, maakte het bestuur van de pas gestichte maatschappij aan de leden zijn inzicht kenbaar om de beste voortbrengselen naar de keuring te Gent te sturen, niet enkel om in aanmerking te komen voor de Londense Wereldtentoonstelling maar ook *om de bekwaamheid van de Laernsche tabakplanters alom te doen kennen*⁽⁴⁾. Het bestuur mikte hoog, doch de pijl zakte vlug doordat vele leden het niet aandurfdén of wilden wagen. Alhoewel het verslagboek er geen melding van maakt weten we door de Gazette van Gent dat B. DE NOTER toch zijn plant instuurde. De beoordeling had plaats in de grote zaal van de Dierentuin te Gent op 2-2-1862 en B. DE NOTER te Laerne bewam *een zilveren medaille voor zynen tabak*⁽⁵⁾.

Met de eerste overwinning heerste er vreugde van jewelste. Het eremetaal werd op 2-6-1862 te Dendermonde afgehaald en te Laerne onder kanongebulder naar het lokaal gebracht. Ieder lid kreeg een pijp ter lengte van een meter en gedurende *een smakelyk souper werd de beeltenis onzes Wel Beminden Koning meermaals begroet bij het omhoog heffen der overlange Goudasche pijpen*⁽⁶⁾.

---

(4) Ibidem : verslag voorzitter 13-10-1861.

(5) Gazette van Gent 10-11/2/1862.

(6) Verslagboek : zitting 2-6-1862, medaille niet meer in bezit van Mij.

De zwaarste tot dan toe bekomen tabakplant won in 1866 Theophiel CLERICK, nl. met een gewicht van 4-510 gr. Daar enkele weken nadien een schifting zou plaats hebben door de Landbouwsektie voor deelname aan de Wereldtentoonstelling van Parijs 1867, werden deze en andere planten naar Dendermonde gestuurd. Aldaar behaalden ze de eerste en de tweede prijs, zodat hun planten te Parijs zouden pronken. Wanneer op 29-10-1866 de leden D. HAGHENS en S. VAN DAMME met de vergulde en zilveren medailles op de borst en de diploma's in de hand in het lokaal belandden, werden er kanonschoten gelost en er moeten heel wat hoerakreten en gejuich gegalmd hebben, want *iedereen was letterlijk uitgeput toen ze aan tafel gingen*, aldus het verslag⁽⁷⁾.

Er kon geen landbouwtentoonstelling plaats hebben of de tabakmaatschappij was er als de kippen bij. Op de buitengewone tentoonstelling van land- en hovingbouw ingericht van 23 tot en met 27-9-1868 door de Société Linnéenne van Brussel in het justitiepaleis van de hoofdstad, waarbij er 167 prijskampen waren *zoo voor landbouw, bloemen en fruitkweek als voor moesgroenten en landbouwhalm* en er 443 medaliën van groot formaat te winnen waren⁽⁸⁾; behaalde de maatschappij een eerste tabaksprijs en dit in de vorm van een zilveren eremetaal.

Afb. 1

Reproductie op ware grootte van de zilveren penning ontworpen door de graveerder F. WURDEN, Brussel, met de beeltenis van Carl von Linné naar wie de landbouw- en hofbouwmaatschappij genaamd werd⁽⁹⁾.

(7) Ibidem : vergadering 29-10-1866, erekens en diploma's niet meer in bezit Mij.

(8) Gazette van Gent 23/7/1868.

(9) Carl van Linné, beter bekend onder de Latijnse naam van Linnaeus Carolus (1707-1775) was een Zweeds natuurvorser. Hij studeerde medicijnen en natuurwetenschappen. Promoveerde te Harderwijk en werkte lange tijd in Nederland. Schreef daar o.a. *Genera plantarum* en *Systema naturae*. Vestigde zich als arts te Stockholm. In 1741 professor in de medicijnen, in 1742 in de plantenkunde te Uppsala. L. voerde de dubbele naamgeving voor planten en dieren in : geslachts- en soortaam; korte vaste termen i.p.v. lange omschrijvingen, en het begrip *soort*. Hij toonde aan dat bij planten mannelijke en vrouwelijke vormen voorkomen en dat de bloedelen als gemetamorfoseerde bladeren kunnen worden opgevat. Zijn *plantenstelsel* berust op het getal en de schikking der meeldraden en stampers.

Het Latijnse inschrift op de penning betekent :

Kijk vóór u priesteres van Pomona, van Ceres en van Flora.

Pomonae : Pomona (Rom. myth.) godin van tuinen en vruchtbomen

Cereri : Ceres (Rom. myth.) godin van de landbouw en het graan

Floraeque : Flora (Rom. myth.) godin van de lente en de bloemen.

De bekroonde plant telde 22 ongeschonden bladeren waarvan sommige 1,25 m lengte en 0,75 m breedte hadden, een bewijs *dat den tabaksteelt meer en meer in Laarne beijeerd werd*⁽¹⁰⁾.

Op 8-3-1869 kwam het bericht dat met de hulp van de Landbouwmaatschappij van Oost-Vlaanderen op de wereldtentoonstelling van Parijs 1867 een zilveren medaille gewonnen werd waarbij gevoegd een prachtig diploma afgeleverd door *den minister van het inwendige* (Binnenlandse Zaken) *Mr. Pirmex*⁽¹¹⁾.

Het ledenaantal groeide aan en het bestuur kon bijkomende prijzen voor de kampstrijd toekennen⁽¹²⁾.

In 1875 bekam Macharius TIMMERMAN de eerste prijs zonder weging omdat hij zijn plant had ingestuurd naar de tentoonstelling van de Landbouwmaatschappij van Oost-Vlaanderen gehouden te Wetteren. Of hij er prijs behaalde vinden we niet vermeld⁽¹³⁾.

Op de tentoonstelling 1886 te Laarne, door de Landbouwmaatschappij van Oost-Vlaanderen, sectie Wetteren, bekam Victor DE WILDE een ereprijs voor zijn tabakplanten, waarvoor het diploma hier onder.

Afb. 2 : Diploma ereprijs Victor DE WILDE

1886 was ook het jaar van het 25-jarig bestaan van de maatschappij, hetgeen op 14 en 15 november gevierd werd. Een lid tekende het programma.

(10) Verslagboek : vergadering 19-10-1868.

(11) Ibidem : vergadering 27-5-1869, medaille en diploma niet meer in bezit Mij.

(12) Ibidem : vergadering 27-5-1869.

(13) Ibidem : nota 1875

LUISTERRYKE FEESTEN

Ter gelegenheid
van den 25ⁿ Verjaardag van
de Oprichting der
Tabak-Maatschappij
van
Laerne

met de welwillende medewerking der Gemeentelijke Fanfaren

Zondag 14 November 1886

Plechtigen Optocht

Om 3 ure namiddag vergadering bij **Baas De Moor** alwaar de stoet zal gevormd worden. - Hij zal bevatten :

1°/ De Gemeentelijke Fanfaren

2°/ De Commissie der tabakmaatschappij

3°/ De leden Jubilarissen

4°/ **Garibaldi** de groote **Vliegende Man** opgeleid door een vermaarden mecanicien

5°/ De leden der Maatschappij al van hunne wapens voorzien

En nog veel andere schoone dingen te lang om afzonderlijk te melden
Om **half vier ure**, triomphantelijken **Optocht**, naar het lokaal der maatschappij, bij Camiel Bouchot, meester-kleermaker

De stoet zal, muziek aan 't hoofd, de bijzonderste straten der gemeente doorkruisen; de inwoners worden vriendelijk verzocht hunne vlaggen op den doortocht uit te hangen

In het lokaal **plechtige ontvangst** der Jubilarissen, aan dewelke de **Eerewater** zal aangeboden worden

Om **Vier ure** zal de **vliegende man**, bij Camiel Bouchot ten hemel varen of .... naar de maan

Maandag, 15 November

Om 3 ure namiddag, vergadering der Maatschappij, en bezoek bij de leden-herbergiers om een pinten te nutten

Om 8 ure 's avonds **Groot Banket** met Rostbeaf met Veldsneppen
Er zullen geene Vellekens uitgedeeld worden

Dit Ruchtbaar maken

en zijnen portemonnaie wel voorzien, zij de Boodschap
De Commissie

Garibaldi, de grote *vliegende* man was een luchtballon in de vorm van een man. Alhoewel het programma dit niet vermeldt, was er ook een *vliegende vrouw*. Beide toestellen werden aangekocht in Duitschland bij C. RIETHMÜLLER, Papier-Lanternen-Fabriek, Kirchheim-Tech (Wurttbg). Alhoewel er een « vermaarde mecanicien » mee gemoeid was hebben ze er niet veel sukses mee geoogst, want de man bleef *koppig en wilde niet optrekken*. Dan was het de beurt aan de vrouw en die *verwerrelde* in de takken van de bommen⁽¹⁴⁾. Voor de « wapens » van de leden vindt men niets anders dan lange pijpen, waaruit ze gedurende de optocht rookten. Bij de groep rokers droeg een man een omgekeerde biekorf op zijn rug die gevuld was met tabak. Daaruit kon ieder lid zijn pijp naar goeddunken vullen. Een andere man vergezelde de groep met een *vuurpot*, een aarden pot met smeulende houtskool om de pijpen bijtijds te kunnen aansteken.

Het niet bij voorbaat ingelicht voordragen van nieuwe leden op de algemene vergadering gaf soms aanleiding tot betwisting en moeilijkheden. Dit geschiedde best niet in aanwezigheid van de nieuwe kandidaten. Daarom volgde in 1889 een wijziging aan art. 5, par. 3 van de statuten : De aanvraag om aanvaarding van een nieuw lid moest voortaan minstens enkele dagen vóór de vergadering ingediend worden derwijze dat het bestuur over de aanvaarding of niet-aanvaarding zou kunnen beslissen en de belanghebbende op de hoogte brengen⁽¹⁵⁾.

In 1890 besliste het bestuur dat de bekroonde zwaarste plant voortaan onder de leden zou verloot worden⁽¹⁶⁾.

Inplaats van de termijn van inschrijving voor de prijskamp te laten lopen van oktober tot mei (zie art. 5, huishoudelijk reglement), werd in 1894 beslist dat de leden die verlangen mee te dingen, zich in persoon op de eerste zondag van mei ten lokale moeten aanbieden of dan reeds hun schriftelijke aanvraag moeten ingestuurd hebben⁽¹⁷⁾.

Bestaan er verenigingen waar men geen verwickelingen kent? Een eerste, althans in het verslagboek vermeld, incident had in 1897 plaats. Het bestuur vernam dat twee leden *onder elkander* hadden geplant, (of op één perceel gezamenlijk), en de twee zwaarste planten ter weging aanboden. Dat was in strijd met het art. 10 van het huishoudelijk reglement. Men besliste slechts één plant, nl. de zwaarste, in aanmerking te nemen. De leden werden er meteen attent op gemaakt dat elke planter op een afzonderlijk en bij voorbaat op te geven plaats of perceel dient te planten⁽¹⁸⁾. Jammer genoeg viel in 1898 een betreurenswaardig feit voor. Onbekenden vernietigden uit louter moedwil de prijsplanten van vijf leden. Niettegenstaande de uitgeloopte hoge som van 25 F en de bemoeiingen van de politie bleven de daders onbekend⁽¹⁹⁾.

In 1899 had een Provinciale Landbouw- en Nijverheidstoonstelling te Gent plaats. Het verslagboek seint enkel dat een reis naar Gent werd ingelegd. Of er door de maatschappij meegedongen werd, wordt niet genoteerd.

(14) Ibidem : jubilé 1861-1886

(15) Ibidem : jaarl. verslag 28-10-1889

(16) Ibidem : nota 1890

(17) Ibidem : vergadering 22-10-1894

(18) Ibidem : nota 1897

(19) Ibidem : jaarl. verslag 24-10-1898

Het ledenaantal is in 1900 aangegroeid tot 60. Geen nieuwe leden worden aanvaard, of beter, kunnen niet aanvaard worden om een zeer speciale reden, nl. voor het jaarlijks gezamenlijk avondmaal kunnen in het lokaal slechts zestig personen plaats nemen! De nieuwe kandidaten komen op een wachtlijst terecht. Meteen komt nogmaals een wijziging aan art. 5 van het huishoudelijk reglement: de eerste twee zondagen van mei werden voortaan voorbehouden voor de inschrijving voor de prijskamp⁽²⁰⁾.

In 1901, en het zal er bij blijven, werd de zwaarste plant ter weging aangeboden, nl. door Edm. DUYTSCHAEVER met 5.060 gr.⁽²¹⁾.

Bij bepaalde feestelijkheden, zoals inhuldiging van een burgemeester en andere plechtigheden liet de maatschappij zich niet onbetuigd. Het gebeurt niet elke dag dat men een nieuwe burgemeester inhuldigt. Vooral de aanstelling van de heer Jules ROOMAN d'ERTUER op 15-5-1904 ging met veel luister gepaard. Een stoet van vijftientig groepen ging hem aan het station van Beervelde afhalen. Op de hele doortocht tot Laarnedorp, zijnde een uur en half ver, waren de huizen en straten versierd. De stoet was samengesteld uit fietsers, praalwagens, enz., enz.⁽²²⁾. De tabakmaatschappij wilde niet ten achter blijven. Zonder zich vooraf rekenschap te geven wat het geval zou kosten, werd met een versierde wagen deelgenomen. Daarbij werden de leden nog bedacht met pijpen, tabak en broodjes met ham. Toen de rekeningen dienden betaald te worden was de penningmeester versteld: de uitgaven overtroffen 1,5 maal het incasso:

Buitengewone uitgaven voor het feest ROOMAN d'ERTUER

1. betaald voor huur van den tramcar	62,00
2. voor drapeaux	1,92
3. daghuren helpers en kleine uitgaven	2,00
4. voor het maken en schilderen der wapenschilden	7,85
5. rekening van F. Van Kerckhove voor timmerwerk	7,80
6. die van Theofiel De Wilde voor broodjes	5,70
7. betaald voor hesp en lint	14,86
8. item voor pijpen	3,60
9. item voor tabak	3,90

109,63

In kas 47,15

Mali 62,48⁽²³⁾

Dit voorval spoorde het bestuur aan in 't vervolg met meer voorzichtigheid tewerk te gaan. In 't vooruitzicht van de 50ste verjaring van de stichting in 1911, besliste het reeds in 1906 een buitengewoon fonds samen te stellen door middel van een bijkomende *retributie* van 0,50 F per lid⁽²⁴⁾.

(20) Ibidem: jaarl. verslag 22-10-1900

(21) Ibidem: vermeld in plechtige zitting 9-10-1911

(22) Ibidem: nota 1904

(23) Ibidem: afrekening bij nota 1904

(24) Ibidem: jaarl. verslag 22-10-1906

In 1909 was de maatschappij verplicht een ander lokaal te zoeken. De keuze viel op 24-4-1909 op de herberg « Het Gemeentehuis », op voorwaarde dat de uitbater de in zwang zijnde voorwaarden aanvaardde, nl. het avondmaal tegen 1,50 F per persoon, vijf pinten bier inbegrepen. De patroon moest daarenboven zich gelasten met het uitdragen van de uitnodigingskaarten en andere punten, waarvoor zijn jaargeld van 2,60 F gebracht werd op 1,10 F⁽²⁵⁾.

De traditie van vijf pinten bier op een avondmaal te geven moet een aantal leden als overdreven op de lever gelegen hebben. In de vergadering van 24-10-1910 werd voorgesteld en aangenomen dat in 't vervolg slechts drie glazen bier op het souper zullen voorzien zijn, doch dat het vleesmenu met honderd gram per hoofd vermeerderd wordt, alles tegen dezelfde prijs zoals voorheen.

Dezelfde vergadering beslist dat de viering van de 50ste verjaring zal geschieden in twee schuifkes, in september en met de kermisdagen in oktober van 1911. Het aantal prijzen zal te dier gelegenheid vermeerderen en zelfs verdubbelen.

De bestuurbare en kluchtige luchtballons bestelde het bestuur opnieuw bij C. RIETHMÜLLER, Papier-Lanternen-Fabrik, Kirchheim-Teck (Wurttemberg). Of de opstijging met meer sukses geschiedde dan in 1886 vinden we niet aangestipt.

We mogen ons niet laten misleiden met hetgeen de inrichters de 8ste en de 9de kermisdag noemen. De kermis duurde slechts drie dagen en er wordt bedoeld de 8ste en de 9de dag na de aanvang van de kermis.

Om alle mogelijke verwickelingen te voorkomen, werd in 1911 beslist dat de leden die tezamen planten (op hetzelfde stuk grond) voortaan een minimum afstand van vier meter tussen de planten zouden in acht nemen. De verloting van de prijsplant zou voortaan verdeeld worden in twee loten⁽²⁶⁾.

In 1914 had de inschrijving voor de prijskamp normaal plaats op de eerste en de tweede zondag van mei, doch met het uitbreken van de wereldoorlog I in augustus, had geen broederfeest plaats in oktober en werd alle bedrijvigheid voor de duur van de oorlog stop gezet⁽²⁷⁾.

In 1921 hervat men de bedrijvigheid. Sindsdien houdt de sekretaris ongelukkig, behalve de jaarlijkse uitslagen van de weging en de kastoestand, het verslagboek niet uitvoerig meer bij. We kunnen slechts vermelden dat de maatschappij op 2-10-1921 deelnam aan de inhuldiging van burgemeester Dr. DE VISSCHER met een versierde wagen, die heel wat soberder moet geweest zijn dan in 1904 want in totaal werd slechts 19,00 F uitgegeven, nl. 30 stenen pijpen aan 0,30 F = 9,00 F huur van de wagen = 10,00 F.⁽²⁸⁾

De 75ste verjaring van de stichting van de maatschappij kende, in tegenstelling met de voorgaande van 25 en 50 jaar, een mager verloop. Ontbrak het aan Vitaliteit?

---

(25) Ibidem : verslag 1909

(26) Ibidem : nota 1911

(27) Ibidem : nota 1914

(28) Ibidem : nota 1921

1861

Gemeente Laerne

1911

Tabakmaatschappij « AL GROEIEND BLOEIEND »

PROGRAMMA

der Feestelijkheden ingericht ter gelegenheid van den

50ⁿ VERJAARDAG

HARER STICHTING

Zondag 17 September 1911

Te 3 ure namiddag, in het lokaal « Het Gemeentehuis »
Tentoonstelling van Prijspanten

Plechtige optocht, muziek aan 't hoofd, langs de Lepelstraat, d'Achterstraat en het Dorp

Te 4 ure, Prijskamp tusschen al de leden

1ste prijs 15 franken, een zilveren eeremetaal en kunstdiploma

2de prijs 14 franken

8ste prijs 8 franken

3de " 13 "

9de " 7 "

4de " 12 "

10de " 6 "

5de " 11 "

11de " 5 "

6de " 10 "

12de " 4 "

7de " 9 "

Prachtige verlichting van het lokaal

Maandag 18 September

Wandeling en bezoek bij de heeren leden

Zondag 8 October (8ste kermisdag)

Te 5 ure, ter Dorpsplaats, opstijging van bestuurbare en kluchtige
Luchtballen

Bezoek bij de heeren leden

Maandag 9 October (9de kermisdag)

Te 5 ure, Feestzitting, Overhandiging der prijzen van den Jubelprijs-
kamp

Te 6 ure, groot Banket in galacostuum, Tafelvuurwerk, Verlichting
van het lokaal

Afb. 3. — Karretje versierd met tabakplanten in de Lepelstraat jubileum 75 jaar

Met het patrimonium van de maatschappij is het meer dan erbarmelijk gesteld. Een zilveren penning van de Société d'Agriculture et d'Horticulture Linnéenne, zie p. 151, en een diploma dan nog op naam van V. DE WILDE, zie p. 152, vormen het schamel bezit van de maatschappij. Dit pover bezit vindt zijn verklaring in het feit dat de diploma's, de eretekens, enz. in de handen van verschillende voorzitters zijn terecht gekomen en nooit in het lokaal behoorlijk in een kast een onderkomen vonden.

HUDIGE WERKING VAN DE MAATSCHAPPIJ

Een lid gelast zich in 't voorjaar met het zaaien van de plantjes in bakken, genoeg opgeschoten worden ze in bloempotjes uitgeplant. Drie plantjes worden doorgaans door elk lid aangekocht. Hoewel het tabakplanten aan accijsrechten is onderworpen en het aantal planten vóór 15 juli ten kantore van de accijsen dienen aangegeven te worden, mag men voor drie prijsplanten een uitzondering maken. Bij een eventueel bezoek van een controleur moet in zijn bijzijn de deelnemer twee van de drie voor de prijskamp bestemde planten vernietigen.

(29) Ibidem : verslag jubeljaar 1936

(30) Ibidem : nota 1940

Niet alle leden beschikken over een voldoende open plek grond om met gunstig gevolg te kunnen telen. Daarom wordt een gezamenlijk planten geduld met dit voorbehoud dat de vroeger voorgeschreven onderlinge afstand van vier meter niet in acht moet genomen worden, doch dat een plaatje met de naam van de eigenaar aan de plant moet worden voorzien.

De bemesting geschiedt naar believen en goeddunken. Met veel zorg spieden de ogen van de planter in het begin bijna dagelijks naar slakken, rupsen, enz. die de plant kunnen aantasten. Vroeg uit bed is de boodschap. Aangezien de bladeren groot van omvang worden, beschutten sommige planters ze met een plasteiken afscherming tegen de wind. Aan zorgen en aandacht zal het niet mogen ontbreken, vooral als de eindknop is verwijderd. De aan de stam te voorschijn komende zuigers moeten bijtijds, zorgvuldig en doeltreffend verwijderd worden.

Na volgroeing wordt de volledige plant enkele centimeter boven de grond afgesneden, de bladeren van alle zand ontdaan en in het lokaal « groen » ter weging aangeboden. Daar plukt men de bladeren van de stam weegt ze op een weegschaal die aan een balk van de zoldering opgehangen wordt. Dat wegen is een precieze karwei, want het komt op een gram aan en de star gerichte blikken van de mededingers houden de weegschaalnaald onafgebroken in het oog.

Afb. 4. — Tabakweging in 1972

Cliché : Het Volk

Vóór het wegen snijden de bestuursleden het bovengedeelte van de stam in twee om na te zien of geen bedriegerijen gebeurd zijn. Inderdaad, fijne kenners weten na het afsnijden van de boventop de bovenste zuiger derwijze te leiden dat hij als ononderbroken stengel verder opschiet. Het opensnijden van de stengel zal dergelijk bedrog aantonen.

Het gezamenlijk avondmaal of broederfeest heeft thans plaats de derde zondag van oktober.

Het opdragen van een mis tot lafenis van de zielerust van een overleden lid op kosten van de maatschappij hoort tot het verleden.

Tot 1909 zorgde de veldwachter met belgerinkel van op de loggia van het gemeentehuis, en dit na de drie zondagmissen, voor de aankondiging van de data der vergaderingen en der weging van de prijsplanten. Daarna droeg de lokaalbewaarder de uitnodigingskaarten rond. Thans worden de berichten met de post verstuurd.

Nu is de maatschappij gehuisvest in het café SINT-HUBERTUS, Dorp 8, 9270 LAARNE. Het bestuur is samengesteld als volgt : Florent MATTHYS, voorzitter; Edmond DUYTSCHAEVER, sekretaris; Cyriel VAN DER LINDEN, penningmeester; Roger DE WILDE, Oscar De KEGEL, Paul DE SMET, Emiel DE VIJLDER en Marcel DE SMET, bestuursleden.

Op 24-11-1972 heeft de maatschappij aan Z.M. de Koning een aanvraag gericht om de titel « koninklijk » te bekomen, en ook verkregen. Het brevet dat melding maakt van de Koninklijke gunst werd op de vooravond van de Nationale Feestdag van 21-7-1973 door de heer Gouverneur van de Provincie Oost-Vlaanderen aan de afgevaardigden van de maatschappij overhandigd.

Bij ons weten is de TABAKMAATSCHAPPIJ « AL GROEIEND BLOEIEND » van Laarne een unicum in haar aard. Vooreerst mag ze bogen op een bestaan van meer dan honderd jaar en beschouwd worden als een voorloper van het nuttig besteden van de vrije tijd, lang voordat van het begrip « vrijetijdsbesteding » sprake was.

Oorspronkelijk had ze ook een godsdienstige inslag, b.v. door het mislezen voor de zielerust van de overleden leden, door de aanvang van de manifestaties na het lof, enz., een traditie die met de tijd vervaagde en teloor is gegaan.

Ze werkte op sociaal vlak de verbroedering van de leden, die doorgaans arbeiders waren, in de hand met de inrichting van een jaarlijks avondmaal dat aan de destijds min bedeeden een gelegenheid bood om eens fijn te feesten.

Hulde moeten we brengen aan de toewijding en de aktiviteit van de eerste bestuursleden die niets onverlet lieten om hun maatschappij deel te laten nemen aan de talrijke landbouwtentoonstellingen met het doel de ijver van de leden aan te wakkeren en hun kunde alom te verspreiden. De eerste sekretarissen voor het degelijk bijhouden van alle aktiviteiten in het verslagboek verdienen alle lof.

Na de eerste wereldoorlog verminderde de aktiviteit. De reden kan gezocht worden in het feit dat landbouwtentoonstellingen minder aan de orde van de dag waren. Na de tweede wereldoorlog daalde de aktiviteit nog en te betreuren valt dat het honderdjarig bestaan niet werd gevierd of ten minste herdacht. De toekenning van de titel « koninklijk » zal misschien naar we hopen de levenskracht heropwekken.

M. BROECKHOVE

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

Vereniging zonder winstooitmerk

De Bond bevordert de studie van de volkskunde en geeft sedert 1926 het tweemaandelijks tijdschrift « Oostvlaamse Zanten » uit, waarin volkskundige bijdragen en de uitslagen van de enquêtes in Vlaanderen gepubliceerd worden.

De Bond schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijkse prijsvragen over volkskundige onderwerpen uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen en reizen.

Raad van Beheer van de Bond : ere-voorzitter : E. Boonen; voorzitter : Lic. R. van der Linden; ondervoorzitters : Lic. M. Daem en J. Pieters; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeesteres : H. Depoorter; leden : J. De Vriendt, Dr. R. Haeseryn, G. Hebbelynck, Lic. L. Hoste, G. Rouquart, R. Tondat, F. Van Bost, Prof. Dr. P. J. Vandenhoute, Lic. A. Van den Kerkhove, G. Van Peteghem en G. Weze.

Dagelijks bestuur van de Bond : voorzitter : Lic. R. van der Linden; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeesteres : H. Depoorter; leden : Dr. R. Haeseryn en G. Hebbelynck.

Kommissie voor volkskundige Enquêtes : voorzitter : Lic. R. van der Linden; leden : M. Broeckhove, Lic. M. Daem, Dr. R. Haeseryn, J. Pieters en G. Weze; adviseurs : Lic. H. Arens en M. Van Wesemael.

Kommissie voor feesten en reizen : voorzitter : G. Weze; leden : M. Broeckhove, G. Hebbelynck, F. Van Bost, G. Van Peteghem, F. Van Belle en Dr. R. Haeseryn.

Het Museum voor Volkskunde, gesticht door de Bond in 1927 in het voormalige Museum voor Oudheden, Lange Steenstraat, is sedert 1962 overgebracht naar het Kinderen Alyns hospies, Kraanlei 63, Gent. De Bond ondersteunt het Museum dat de Stad Gent bij besluit van 27-9-1931 in bescherming heeft genomen. Het staat onder het beheer van een kommissie bestaande uit vertegenwoordigers van het Stadsbestuur en van de Bond.

Beheerkommissie Museum voor Volkskunde : erevoorzitter : E. Boonen; voorzitter : G. Weze; ondervoorzitter en konservator : Dr. R. Haeseryn; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeester : G. Hebbelynck; leden : H. Depoorter, Lic. L. Hoste, G. Rouquart, F. Van Bost, Prof. P. J. Vandenhoute, Lic. R. van der Linden en G. Van Peteghem.

Dagelijks bestuur en aankoopkommissie van het Museum voor Volkskunde : voorzitter : G. Weze; ondervoorzitter en konservator : Dr. R. Haeseryn; penningmeester : G. Hebbelynck; sekretaris : M. Broeckhove.

(Vervolg van tweede blz. van de kapt).

van z.g. « Frankische Boerderijtypen en hun geografische Verspreiding in ons Land, door Cl. Trefois — De Draak van het Belfort van Gent in de Folklore, door Cl. Trefois — De Tinnepotgieterij te Gent, door J. Boes — Galerij van Gentsche Typen door E. Andelhof — De Magie van het Poppenspel, door F. Van Es en anderen — Devotie tot de Heilige Donatus, door M. Broeckhove — Sint-Kristoffel. Legenden. Verering, Verspreiding, door R. van der Linden — Kinderspelen en Liedjes uit het Land van Dendermonde, door M^{vr}. L. Bataille-Hiel — Leerknappen in de kunstambachten te Gent 14e en 15e eeuw, door M. Daem — Register op G. Celis : Volkskundige Kalender . . . door F.M. Oibrechts — De Groei en Bloei van de Arteveldefiguur in de Vlaamse Volksziel, door J. Vermeulen — Bijdrage tot de volkskunde van Moerzeke, door J. Laureys — Vrolijke Doodsbrieven vol humor en gal, door R. van der Linden en G. Simons — Duiventorens in Oost-Vlaanderen, door O.S. Depraet — Waasch Sagenboek door F. Van Es — Weerkundige Volkskalender van het Vlaamse land door M. Broeckhove — Wetterse Typen door A. Van Durme.

Lidmaatschap Bond Oostvl. Volkskundigen : Jaarlijkse bijdrage gewoon lid : 250 F; gezinslid : 75 F (zonder tijdschrift); gepsioneerde : 200 F; beschermend lid : 500 F; steunend lid : 1000 F (B.T.W. steeds inbegrepen).

Abonnement op Oostvlaamse Zanten voor niet-leden (bibliotheken, instellingen, boekhandel, verenigingen, enz.) : 300 F; buitenland : 350 F per jaargang (BTW niet inbegrepen).